

de schouw

Nr.2 - 1996

vereniging 'vrienden van de hoge veluwe'

de schouw
Orgaan van de Vereniging
„Vrienden van
De Hoge Veluwe”

Zomer Schouw 1996

43e jaargang – juni 1996

Inhoud

In gesprek met 3	Leni Meijer
De Limietscheiding 9	Bram Haak
Van de Hoge zandgrond naar de lage zeebodem 16	Henk Ruseler
Landschappentuin	Bram Haak
De Brievenbus	Leni Meijer
Wandelgidsen	Bram Haak
Waterplas 19	Leni Meijer
Beschouwing 20	Martin Hyink
Gezien 21	John en Leni Meijer
Marinus Vroom 23	Martin Pronk
Het Reuzenhert 24	Jan Trapman
Mededelingen van de Penningmeester 30	Jan Trapman
Mededelingen Directie Park 34	Bram Haak

Redactie:

A.C. Haak, L. Meijer, R. Peltzer, M. Pronk

ISSN no. 0928-3145

Alle correspondentie betreffende De Schouw (met uitzondering van adreswijzigingen, aanmeldingen etc., zie voorlaatste pagina) gaarne richten aan:

Redactiesecretariaat De Schouw:

A.C. Haak, Nevenlandsehof 16, 7312 EX Apeldoorn, tel. 055 - 3558192

L. Meijer, Hanzestraat 122, 6826 MP Arnhem, tel. 026 - 3882084

Inzenden kopij voor het volgende nummers:

tot 1 mei, 1 augustus, 1 november, 1 februari

Contactadressen van de Vereniging:

Bezetting De Aanschouw:

Mevrouw J.L. Wetsteijn, Apeldoornseweg 74, 6733 SC Wekerom

tel: 0318-591441, toestel 853

Werkgroep De Dennenscheeders:

A.J.M. Barendrecht, Molecaten 113, 3772 LL Barneveld

tel: 0342-490770

Coördinator Gidsen:

C. Hoogendijk, Hofbeeklaan 20, 6715 EA Ede

tel: 0318-632751

Florawerkgroep:

C. van Rijswijk, Bernhardlaan 29-4, 6824 LC Arnhem

tel: 026-5530958

Faunawerkgroep:

H. Wouda, Lange Haeg 133, 3853 EG Ermelo

tel: 0341-560106

Museumwerkgroep:

vacature

Fotowerkgroep:

M. Drijer, Ooievaarstraat 47, 7463 AW Rijssen

tel: 0548-540655

Coördinatoren Hoge Veluwedagen:

Mevrouw H.H.M. Grool-Dohle, Sijsseitselaan 17, 6711 JE Ede

tel: 0318-611251

Mevrouw M.T.M. Smeets, Hessenweg 41, 6718 TC Ede

tel: 0318-618489

Overname van teksten alleen met toestemming van redactie.

Foto omslag:
**Grote
Parelmoervlinder**
Henk Honig

Druk:
Grafisch Bedrijf Outhuis bv

IN GESPREK MET...

twee voorzitters

Ja, U leest het goed: in gesprek met twee voorzitters! Er zijn namelijk twee gesprekken gevoerd met de pas afgetreden voorzitter, Mr. J. (Job) Drijber en zijn opvolger, Ir. M.J. (Martin) Hijink. Tijdens de Algemene Ledenvergadering van 20 april jl hebt U deze 'wisseling van de wacht' kunnen meemaken. Ik wil U echter graag wat meer over beide voorzitters vertellen, over het 'hoe en waarom'. Graag wil ik beginnen met tien vragen te stellen aan Job Drijber.

Sinds 1980 was je bestuurslid. Hoe ben je dat geworden, in welke hoedanigheid en had dat te maken met het feit dat je Burgemeester van Arnhem was?

De Burgemeesters van Apeldoorn, Arnhem en Ede (de drie omliggende gemeenten van Het Park) zijn uit hoofde van hun functie lid van het Algemeen Bestuur van Het Park de Hoge Veluwe en ook statutair van het Algemeen Bestuur van onze Vereniging. De meesten bezoeken heel zelden de vergaderingen; ik deed dat wel, uit belangstelling en ook omdat ik de informatie van de 'werkvloer' goed kon gebruiken om een nuttige inbreng te hebben in het Bestuur van Het Park. Zo heb ik ook verschillende gewoontes van actieve Vrienden leren kennen. Ik heb het altijd met veel plezier gedaan. Voor ik Burgemeester van Arnhem werd en daar dus ging wonen, kwam ik al vaak op De Hoge Veluwe (al in 1935!) Het was toen net overgegaan van de Familie Kröller naar de Stichting.

In 1989 volgde je Jan Stapelkamp op als Voorzitter. Waarom werd jij de nieuwe Voorzitter en was dit goed te combineren met je Burgermeesterschap?

Ik ben Jan Stapelkamp opgevolgd omdat ik toen net gepensioneerd was en daar dus tijd voor kreeg en omdat ik tijdens mijn burge-

MR. J. Drijber
foto: van 't Hullenaar

meesterschappen (ik ben ook Burgemeester van Middelburg en Zwolle geweest) nogal wat bestuurlijke ervaring had opgedaan. Als ik niet gepensioneerd was, had ik het voorzitterschap niet aanvaard. Ik denk dat je een dergelijke post niet kunt bekleden naast je functie als Burgemeester. Diverse leden van de Vereniging zouden waarschijnlijk daarbij ook hun vraagtekens hebben gezet. Zoiets van: 'moet hij dat nou doen, zeker omdat hij Burgemeester is!' Men had dan verwacht dat ik geen tijd genoeg zou kunnen spenderen aan de Vereniging.

Want zoiets kost veel tijd en inzet; de Voorzitter moet ook iemand zijn die uit de Vereniging voortkomt en hij moet de Vereniging echt kennen. Men moet weten: 't is iemand van ons'.

Nu is het over, er is een opvolger benoemd. Is je de tijd als Voorzitter zwaar gevallen?

Die vraag kan ik niet zonder meer met ja of nee beantwoorden. Kijk, ik ben altijd zeer geïnteresseerd geweest in vrijwilligerswerk, dat te helpen organiseren en daarbij veel actieve mensen leren kennen. Werkgroepen stimuleren, zorgen voor een goede relatie met de Directie van Het Park en zijn medewerkers, je eigen inbreng in het Dagelijks Bestuur. Af en toe voelde ik me net als een spin in z'n web. Het is boeiend werk, dat ik zal missen. Maar, er waren natuurlijk ook de minder prettige kanten, zoals in 't begin wantrouwen rondom de noodzakelijke modernisering en democratisering van de Statuten en later over de samenstelling van de redactie van De Schouw en de verantwoordelijkheid van het Bestuur voor de inhoud.

Formeel kon ik nog wel een jaar aanblijven, m'n 72ste verjaardag valt echter zo kort na de Ledenvergadering dat ik nu stop. Bovendien is er nu een goede opvolger beschikbaar, de tijd was dus daar.

Bekleedde je daarnaast nog andere functies in verenigingsleven of elders?

Jazeker, na m'n pensionering was of ben ik nog Voorzitter van het Bestuur van Het Nederlands Openlucht Museum (tot voor enkele maanden), Voorzitter van Vrienden van Bronbeek, Voorzitter Stichting Stadsherstel, Voorzitter van de Stichting Archeologie en Geschiedenis Meinerswijk, daarnaast nog waarnemend Burgemeester van Zelhem, lid van de Commissie van Beroep en Bezwaarschriften van de Provincie, enkele adviescommissies in Den Haag en lid van het Overkoepelend Comité Posbank.

Wat waren de hoogtepunten in je carrière als Voorzitter van Het Bestuur?

Hoogtepunten? Ach, één boven alles uitstekend hoogtepunt zou ik niet kunnen noemen, behalve dan het niet door ons georganiseerde zestigjarige bestaan van 'Het Park'. Onze Vereniging vindt zijn kracht in heel veel kleine hoogtepunten, in de kleine kring van werkgroe-

pen, een heel inspirerende lezing op een Hoge Veluwedag en zo is er meer. Laat ik iets vertellen over de grote lijn van ons beleid. Onze Vereniging heeft door de tijden heen een brede waaier van activiteiten ontwikkeld. Dat is mooi, maar die hoge kwaliteit moeten we handhaven.

Daar hebben we veel aandacht aan besteed, o.a. door een enquête onder de leden. We hebben ook geprobeerd nieuwe activiteiten aan de waaier toe te voegen. In het voetspoor van Jan Stapelkamp hebben we in de geest van Mevrouw Kröller gezegd: 'Het Park is voor ons het belangrijkste, maar aan het Museum mogen we ook best aandacht besteden'. We hebben een Museumwerkgroep in het leven geroepen, die helaas (met één geslaagde uitzondering) nog altijd niet naar buiten is getreden. Een heel aardig en goed ontvangen initiatief is m.i. de instelling van de Pampelavonden. Kijk, op een Hoge Veluwedag hoor je veel, maar het is heel moeilijk er voldoende van te onthouden. Tijdens de winteravonden in 'De Pampel' is dieper ingegaan op alle aspecten van de Hoge Veluwe, zoals de geschiedenis van de Hoge Veluwe, de flora, de kleine fauna, de vogels, het grofwild etc. Juist in zo'n kleine kring kan met een samenvatting van de lezing en verwijzing naar goed toegankelijke boeken kennis worden overgedragen.

Het afgelopen jaar zijn de Pampelavonden vervangen door de gidsencursus. Onze Vereniging levert de gidsen aan Het Park, een hele verantwoordelijkheid. Er is behoefte aan een vrij groot aantal nieuwe gidsen. Met deze cursus kunnen we met succes de kwaliteit van het gidsenwerk blijven garanderen. Dit is een voorbeeld van ons werk aan Het Park. Over de dames in de winkel en de Dennenscheerders hoef ik niets te zeggen, dat loopt goed. Bijzonder verheugend is, dat na veel incidenteel contact en -eerlijk gezegd enkele gemiste kansen- kort geleden een periodiek overleg tot stand gekomen is tussen de Flora- en Faunawerkgroepen en de adjunct-directeur Snijdgers met enige van zijn medewerkers over ecologische aspecten.

Zo kunnen werkplannen van Het Park getoetst worden aan de gedetailleerde terreinkennis binnen de werkgroepen, die van hun kant Het Park goed op de hoogte houden van hun veldonderzoeken. Zo kunnen schaarse of met uitsterven bedreigde plant- en diersoorten worden beschermd. Dus dit regelmatig overleg is van het grootst mogelijke belang. Naast deze 'micro'aspecten zijn er ook nog veranderingen, die iedereen ziet en die ik daarom maar 'macro' zal noemen. Voorbeeld: de vervanging van naaldbomen door loofbomen. Zulke veranderingen vallen direct op en het lijkt mij voor de hand liggend, dat onze Vereniging daarbij betrokken wordt als een spreekbuis van alle parkbezoekers, dit met natuurlijk de vrijheid en verantwoordelijkheid van Het Park uiteindelijk naar eigen inzicht besluiten te nemen. Als je ervaart, hoe een Vereniging als Natuurmonumenten zonder noemenswaardige inspraak in Gelderse bossen z'n gang gaat, beseft je dat de structuur van Het Park een uitstekend kader biedt voor samenwerking tussen Directie en Vereniging, mede als representant van het publiek. Tenslotte: deze jaren van actieve inzet samen met velen in het belang van de Hoge Veluwe heb ik voor mezelf zeker als een hoogtepunt ervaren.

Waren er ook dieptepunten en zo ja, welke?

Nou, die strubbelingen, die ik twee keer heb moeten helpen oplossen, heb ik al genoemd. Ik hoop dat mijn opvolger voor zoiets gespaard blijft. En dan het onverwachts heengaan van Cees Stefels in 1990 en van Hans Prins vorig jaar. En ik denk ook terug aan de grote vogelkenner George Schuijl, ook in 1995 overleden. Ik hoor hem nog alle vogelgeluiden feilloos nadoen. Een beetje een dieptepunt vind ik de m.i. onnodige rijksbemoeiing met het wildbeheer, waarvoor zonodig 5000 ha beschikbaar moest komen. De nadelige gevolgen voor de bossen in het noorden en zuiden zijn al duidelijk zichtbaar. Verder is Het Park binnen de hekken gelukkig eigen baas, zodat dankzij eigen inkomsten subsidies met de daaraan vastzittende bemoeiing van instanties, 'die het goed met ons voorhebben' buiten

de hekken kan worden gehouden. Bepaald geen hoogtepunt was de ledenwerfactie een paar jaar geleden. We hebben toen met vele en dure acties ± 250 nieuwe leden geworven. Veel te weinig. Eén van de gevolgen is een sterke veroudering. De gemiddelde leeftijd is 65,9! En de grootste groep leden zit tussen de 70 en 80! Om van te schrikken en een hoofdaandachtspunt voor het ten dele nieuwe en verjongde Bestuur.

En nu? Een leeg gat of nog genoeg bezigheden?

Nog meer dan genoeg te doen! Ik ben o.a. lid van Commissie Beroeps- en Bezwaarschriften Provincie Gelderland, daar heb ik veel werk aan. Verder ben ik bezig met mijn familiegenealogie en het organiseren van reünies. Sinds kort ben ik ook lid van een Boekenclub geworden. Je bent dan verplicht allemaal hetzelfde boek te lezen en daar gezamenlijk over te praten. Het woord 'verveling' ken ik niet.

Blijf je nog wel betrokken bij de Hoge Veluwe?

Jazeker blijf ik actief op de Hoge Veluwe, zeer zeker als Dennenscheerder. Misschien word ik ook nog wel gids. Ik wil graag contact blijven houden met al de mensen die ik goed heb leren kennen.

Je hebt tot nog toe een zeer gevarieerd leven geleid, heb je nog plannen daar een boek over te schrijven?

Boek schrijven? Nee, geen plannen daarvoor. Misschien, ooit, dat ik nog eens alles opschrijf (voor mezelf) wat ik me kan herinneren vanaf m'n vroegste jeugd.

Wil je nog wat zeggen tegen je opvolger?

Ja, wat zal ik tegen hem zeggen?

Ik ben blij zo'n goede opvolger gevonden te hebben, iemand met goede bestuurlijke kwaliteiten en grote inzet. Er zijn er niet zoveel die dat kunnen en willen. De Vereniging mag daar heel blij mee zijn, dat iemand met zo'n brede belangstelling en zo'n grote kennis van zaken deze functie wil overnemen. Iemand die ook zeer zeker aandacht zal schenken aan Ledenwerving en de komende Lustrumviering.

10 VRAGEN VOOR MARTIN HIJINK

Je hebt een indrukwekkend Curriculum Vitae, ik lees daar o.a. in : 1988 t/m 1995: Voorzitter College van Bestuur Internationale Agrarische Hogeschool Larenstein (Velp). Daarna ben je in de V.U.T. gegaan, viel je toen in een 'gat'?

Nee, niet direct in een gat. Ik heb me wel gerealiseerd dat er toch zo'n 50 à 60 werkuren per week zouden vervallen, dus ben ik me wel gaan oriënteren op een wat rustiger levensritme. Want als je de zestig gepasseerd bent, moet je het toch al wat kalmer aan gaan doen.

Een jaar of vier geleden heb ik geprobeerd gids te worden. Dit was echter vaak op zaterdag en dat kwam vaak slecht uit. Toen besloot ik na de V.U.T. meer te gaan doen in de diverse werkgroepen, vooral ook om met mensen bezig te zijn. Nu ben ik ook nog met verschillende dingen bezig bij 'Larenstein' en in andere organisaties. In het begin moest ik toch wel wennen aan het 'nieuwe' levensritme, ik heb tientallen jaren een strak schema gehad. Soms komt die oude gejaagdheid nog weer boven.

Wanneer ben je in het Bestuur van de Vereniging van Vrienden van De Hoge Veluwe gekomen en op welke gronden?

Ik ben nu ongeveer 7 jaar lid van de Vrienden, Vorig jaar vroeg het Dagelijks Bestuur mij of ik belangstelling had voor een Bestuursfunctie, gezien mijn ervaring op bestuurlijk gebied en omdat men wist dat ik op korte termijn in de V.U.T. zou gaan.

Behalve je voorzitterschap bij 'Larenstein' ben je ook Onderzoeker Plantenziektkundige Dienst te Wageningen geweest (1961-1969), Directie (staf)lid PD belast met Fytophytische Zaken (1969-1977) en Directeur bij het Rijksinstituut voor het Rassenonderzoek van Cultuurgewassen (RIVRO) in Wageningen (1977 - 1988), bovendien had je daarnaast nog talrijke bestuurlijke nevenfuncties. Hebben deze zaken meegespeeld bij je voordracht tot Voorzitter?

Mogelijk. Job Drijber had al eens rondgekeken naar wat hem een geschikte opvolger leek. Hij kende één van mijn voorgangers en was

zodoende ook op de hoogte van mijn doen en laten. Bovendien zocht hij naar iemand die achter de doelstellingen van de Vereniging zou staan en hij wist dat ik dat deed. Natuurlijk zocht hij ook wel naar iemand die over wat bestuurlijke ervaring beschikt. Trouwens, toen er voor mij op 'Larenstein' een opvolger moest worden benoemd ben ik, zij het wat indirecter, op dezelfde manier te werk gegaan.

Wat verwacht je van deze functie?

Veel plezier, veel mogelijkheden. Dit is een Vereniging met een duidelijke (maatschappelijke) doelstelling t.o.v. Het Park. De doelstellingen van Het Park kun je op verschillende manieren ondersteunen, getuige de taken van de diverse werkgroepen. Een uitermate belangrijk component in natuurbehoud is vooral kijken naar de kleinere fauna en flora. Binnen de Vereniging moet er ruimte zijn om alle facetten van deze 'diamant' tot hun recht te laten komen.

Dit wil niet zeggen dat er nooit meningsverschillen mogen zijn, maar je moet elkaars uitgangspunten kennen en respecteren. Fijn bezig zijn, zodat groepen zich kunnen ontwikkelen en we tot aanvaardbare oplossingen kunnen komen. Maatschappelijk nuttig en plezierig bezig zijn met een aantrekkelijke groep mensen.

Ga je op dezelfde weg verder als je voorganger of voer je een eigen beleid?

Laat me nou maar beginnen met het zelfde beleid en dan kijk ik wel hoe dat loopt. Dit is niet het type organisatie, waarin ineens alles anders moet. Zouden er veranderingen nodig zijn, dan is dat bespreekbaar. De volgende aandachtspunten zullen niet verbazen: meer accent op vogels buiten de Faunawerkgroep en in ieder geval veel aandacht besteden aan ledenwerving en aan de jeugd, dit o.a. in samenspraak met de nieuwe voorlichter en PRman van Het Park, de heer Maathuis. Ik denk dat we best ideeën zullen ontwikkelen om de Vereniging te laten groeien. Het Jubileum in 1998 lijkt nu nog ver weg, maar in feite is het al dichtbij. We zullen dit najaar al moeten gaan nadenken over een jubileumprogramma (o.a. extra Jubileumschouw?)

Er komen nu nogal veel nieuwe Bestuursleden tegelijk. Verwacht je dat dat problemen oplevert?

Het leuke hiervan is dat er een verjonging optreedt. Voorheen bestond het Bestuur voornamelijk uit Vutters of gepensioneerden. Ik verwacht geen enkele moeilijkheid. De 'nieuwen' draaien heel soepel mee, bovendien blijven er nog genoeg 'oude rotten' over om hen met hun ervaring een handje op weg te helpen. De nieuwelingen zullen zich ongetwijfeld mede daardoor snel aanpassen en gaan thuisvoelen.

Hoe zie je de samenwerking met de werkgroepen?

De constructie van het Bestuur is, afgezien van de voorzitter, secretaris en penningmeester, opgebouwd uit de coördinatoren van de werkgroepen. Het is niet mogelijk en ook niet de bedoeling de werkgroepen direct te 'sturen'. Wel moeten we als Dagelijks Bestuur op de

hoogte blijven wat zich afspeelt. Ook onderlinge ondersteuning en afstemming is een vereiste. Verder speelt de staf van Het Park een belangrijke rol. Bepaalde taken regelen de werkgroepen rechtstreeks met Het Park. Overleg tussen Fauna- en Florawerkgroepen en terreinbeheer van Het Park is ook zeer belangrijk. Vier maal per jaar is er nu overleg over veranderingen in Het Park. Dit is nu veel beter geregeld dan voorheen. Ook wordt dan ingegaan op voorgenomen plannen. Ja, hoe ga je daar mee om? Elkaar vroegtijdig informeren om allerlei fricties te vermijden. Dat betekent niet dat er nooit meningsverschillen zullen zijn, maar je kunt wel onaangename verrassingen voorkomen. Min of meer hieruit is voortgekomen een overleg tussen Fauna- en Florawerkgroepen en Commissie Natuurbeheer (Commissie van Bestuur en Directie). Dit betekent dat de waarnemingen van werkgroepen en hun visie daarop heel nadrukkelijk ingebracht worden t.a.v. Natuurbeheer in Het Park.

En hoe zie je de samenwerking met de Directie van Het Park?

Juist als je goede vrienden met elkaar bent, praat je elkaar niet naar de mond. Dat neemt niet weg dat we dezelfde doelstelling en liefde hebben: beheer en behoud van Het Park. Op onderdelen kan er wel eens verschil van mening zijn; maar dit moet altijd bespreekbaar zijn. Het maakt de relatie er niet slechter op en deze zal dan, naar ik verwacht, ook altijd op een behoorlijk peil blijven. Vrienden van de Hoge Veluwe, vooral die actief zijn in werkgroepen, hebben vaak duidelijke eigen meningen over aspecten van Het Park. Maar ik ga er van uit dat we gezamenlijk, in goed overleg met elkaar, de beste ontwikkeling aan Het Park geven.

Wat verwacht je van de toekomst van de werkgroepen en Het Park?

De toekomst van de werkgroepen en Het Park zijn aan elkaar verbonden. De ontwikkeling op natuurbeleid in Nederland is zo, dat men veel landbouwgrond wil omzetten in bossen en natuurgebied. Natuur heeft de wind mee! Het

Park zal m.i. z'n waardevolle plek behouden. Op dit ogenblik ligt er concreet nog geen druk op Het Park, afgezien van de algemene exogene factoren. Helikopters en vliegshows in de directe omgeving kunnen Het Park beïnvloeden en schade toebrengen. Binnen het uitgestippelde beleid wordt geprobeerd ongunstige invloeden zoveel mogelijk te weren. Wat betreft de werkgroepen heb ik de afgelopen jaren veel ontwikkelingen gezien. De Fauna- en Florawerkgroepen zijn heel degelijk aan het inventariseren, zij kennen de waarden van Het Park. Er worden zgn. 'rodelijst'soorten geïnventariseerd en verslagen gemaakt. Deze gaan jaarlijks naar de Staf en de Commissie Natuurbeheer. Ik denk verder dat de betekenis van het werk van de Vrienden voor Het Park eerder toe dan af zal nemen! De gidsen proberen het voor bezoekers aantrekkelijk te maken om Het Park te leren kennen. De Dennenscheerders hebben hun bestaansrecht reeds lang verworven en dit blijft ook doorgaan. De Fotowerkgroep spreekt voor zich, misschien is het moeilijk steeds weer nieuwe activiteiten te vinden, toch komen er altijd weer nieuwe ideeën naar voren. De Geschiedeniswerkgroep kan ik niet geheel overzien. Zo langzamerhand kom je met betrekking tot geschiedenis toch ook buiten Het Park al is dit dan wel in relatie tot Het Park. Dit is overigens m.i. geen bezwaar.

Dan is er nog de enthousiaste damesgroep van de winkel. Dat is en blijft een goede constructie. Samengevat: het werk van de Vrienden houdt perspectief!

Wil je nog wat zeggen tegen je voorganger?

Job Drijber heeft met vaste hand het Bestuur en de Vereniging geleid. Hij stond voor de Vereniging, kon soms ook zeer krachtadig zijn mening neerzetten. Zijn grote verdienste is dat hij de Vereniging goed bij elkaar gehouden heeft en de activiteiten heeft gestimuleerd. Hij laat een behoorlijk bloeiende Vereniging van Vrienden van De Hoge Veluwe na. Het is bijna een eer om dit te mogen voortzetten. Als oud-burgemeester van Middelburg, Zwolle en Arnhem heeft hij natuurlijk veel bestuurlijke ervaring. Daarnaast een presentatie met veel stijl en humor. 't Was altijd een genoegen naar hem te luisteren. Wij allen zijn hem veel dank verschuldigd.

Graag wil ik beide heren hartelijk dankzeggen voor hun medewerking aan dit interview en hun openhartige antwoorden op mijn vragen. Tegen Job Drijber wil ik nog zeggen: bedankt voor alles wat je in de afgelopen jaren voor de Vereniging en dus voor de Vrienden en voor Het Park gedaan hebt en Martin Hijink wil ik veel sterkte en succes wensen voor de komende, vast niet altijd even gemakkelijke, jaren.

Leni Meijer
lid van de redactie

DE LIMIETSCHIEDING

door Bram Haak

Op 20 april jl. op de dag van de Algemene Ledenvergadering van onze Vereniging, heeft in de middag een gedeeltelijk herstel plaatsgevonden van de oude limietscheiding die eens de grens vormde tussen het gebied van de geërfden van Otterlo en de Deelerheide, welke eigendom is geweest van de familie Torck van Rosendaal. Het gebied van Deelen behoorde al, op een enkele ontginning na, sinds de 17de eeuw en misschien nog eerder tot de bezittingen van de heren van Rosendael. Deelen, Oud en Nieuw Reemst worden al vermeld onder de goederen die Assueer Jan Torck (1733-1793) rond 1750 erfde.

Nadat we de oude grenslijn tussen Otterlo en de Deelerheide in het landschap hadden ontdekt, heeft onze voorzitter er enkele keren bij

de Directie van Het Park op aangedrongen de eigendomsgrens, één van die oude landschappelijke monumenten, te herstellen. Gelukkig heeft de Directie na rijp beraad, zoals men dat noemt, besloten deze markering weer zichtbaar te maken. Men aarzelde, omdat men dacht dat een ononderbroken rij bomen op dat punt een storend element in het landschap zou vormen. Er is echter nooit gevraagd de limietscheiding in haar geheel te herstellen; dat zou ook niet passen, omdat het gaat om een weliswaar waardevol, maar toch kunstmatig element in het landschap.

Welnu, onder het toezien van de directeur van Het Park de heer H.A.Bruning, de onderdirecteur de heer B.Snijders en een aantal genodigden hebben op 20 april de drie afte-

*De drie vertrekende bestuursleden worden door vaklieden bijgestaan.
foto: Hans Drijer*

dende leden van het Bestuur van de Vereniging, mevrouw W. van der Horst en de heren J. Drijber en R. Liffmann, de laatste drie van de 70 berkebomen die de markering gaan vormen, gepland en met een drankje ingewijd. Deze aanvullende markering is naar mijn mening bijzonder geslaagd. Men kan nu duidelijk zien hoe en waar de grens tussen het gebied van Otterlo en Deelen heeft gelopen, zelfs op de plek waar eens de Cornelia Hoeve heeft gestaan (zie De Hoge Veluwe in de 19de eeuw p.166). Ik heb altijd de grootste moeite gehad om daar de limietscheiding terug te vinden. Deze staat uiteraard op de kadastrale kaart van Otterlo van 1832, maar kadastrale gegevens zijn in het landschap moeilijk te vinden, als er geen zichtbare meetpunten zijn. In de tijd dat de kadastrale meetpunten zijn aangebracht was er op de Hoge Veluwe nog geen bos. Opvallend genoeg staat deze limietscheiding voor een deel wel op de topografische kaart van Otterlo, nr. 450, opgemeten in 1886 en herzien in 1906. Zie daarvoor afbeelding 2. De cartografen hebben hem destijds keurig ingetekend, wat bewijst dat de markering ruim 100 jaar geleden nog duidelijk te zien was.

Veranderingen in de 14de eeuw

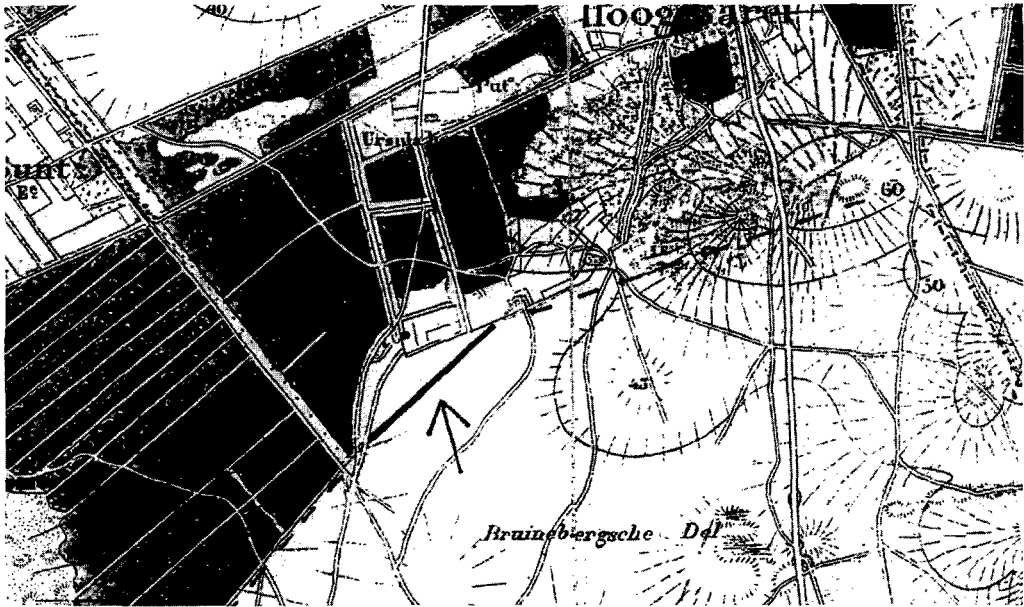
Dergelijke markeringen waren in het verre verleden nog niet nodig toen de graven van Gelre zich de woeste gronden (wüstungen) op de Hoge Veluwe hadden toegeëigend en het gebruiksrecht daarover lieten uitoefenen door hun *horigen* (onvrijen). Maar zo in de 14de eeuw begonnen de horigen zich te roeren en meer persoonlijke vrijheid op te eisen. Sommigen konden zich vrijen (vrij kopen), maar wilden wel blijven wonen op de grond die zij al van geslacht op geslacht voor hun heer hadden moeten bewerken. Met het vrijkopen ontstond er een nieuwe rechtsverhouding. Het met lijf en leden gebonden zijn aan de heer werd in het vervolg een zakelijke verhouding: de tynsman (spreekt uit tiens) pachtte voortaan de goederen van zijn tynsheer. Nog beter af waren degenen die in staat waren een stuk land in eigendom te krijgen. Zij werden vanaf dat moment de Geërfden genoemd. Juist in die tijd

zo tussen 1313 en 1336, toen het oude hofstelsel was achterhaald en de boeren door pacht of aankoop van de grond meer verantwoordelijkheid kregen, kwamen de ontginningsactiviteiten tot een waar hoogtepunt. Er werd in die tijd meer dan 20.000 hectare land in ontginning genomen. Op de grens van hoog en laag ontstond de typische strokenverkaveling, waarbij vanaf de ontginningsbasis iedere geërfde een zo evenredig mogelijk gespreide kwaliteit van de grond kreeg. Op de Hoge Veluwe hebben de geërfden deze verkaveling in 1856 op de Bunt ook nog toegepast.

De snelheid waarmee vanuit bestaande en nieuwe dorpen en buurschappen de woeste of ongebruikte gronden werden omgeploegd, deed de behoefte ontstaan aan regulering en een nieuwe organisatievorm met betrekking tot de grond. Maar niet alle woeste gronden konden worden ontgonnen; zij bleven voor een groot deel onmisbaar voor het weiden van de schapen en voor bemesting van de akker in de vorm van plaggen. Daarom gingen de geërfden uit één of meerdere dorpen geleidelijk afspraken maken over het gemeenschappelijk gebruik en beheer van de woeste gronden; hieruit ontstond de marke, een soort coöperatieve vereniging van boeren, die duidelijke regels opstelde voor de markegenoten die gerechtigd waren tot het gebruik van de gronden. De rechten waren niet gelijk verdeeld, want wie meer bouwland had, mocht ook meer schapen houden (voor de mest).

Pioniers

Bij het ontstaan van de marken ontstond ook de behoefte de grenzen tussen de marken onderling en de bezittingen van andere landeigenaren duidelijker dan voorheen aan te geven. De zogenaamde limietscheiding is niet een grens tussen de akkers van de geërfden, maar tussen grotere gebieden; dat konden marken zijn, maar ook gebieden van andere eigenaren. Behalve de geërfden die van oudsher rechten konden laten gelden, hadden na verloop van tijd ook andere bewoners zich langs de grens van de marke gevestigd, er een plaggenhut gebouwd en geprobeerd met het bezit van een paar schapen of

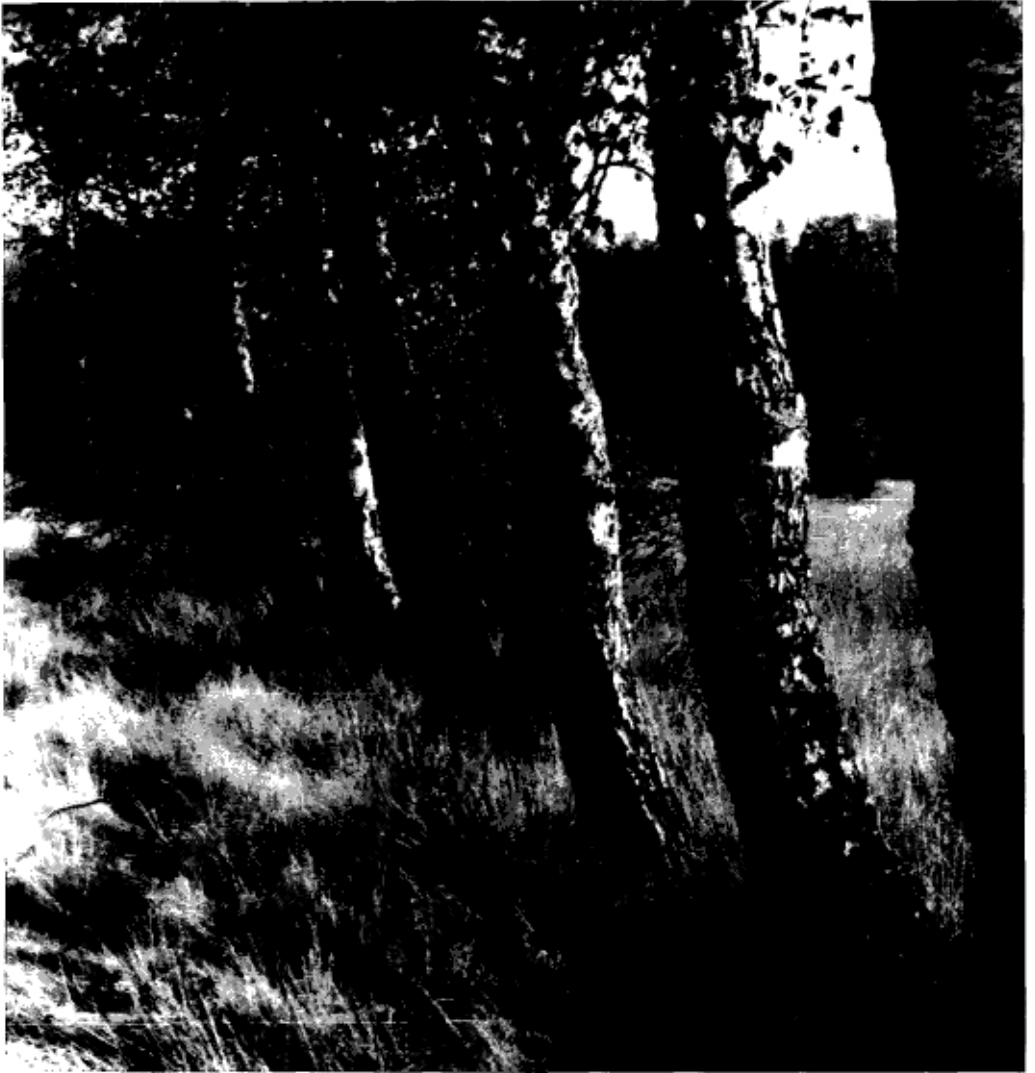
De pijl op de kaart geeft aan de ligging van de limietscheiding.

door het maaien van de heide een bestaan te vinden. Deze in feite illegale bewoners wisten wel wat zij deden door zich juist langs de limietscheiding te vestigen, waar niet voortdurend toezicht was en waar vaak in de loop van de tijd de grenzen waren vervaagd. De geërfden waren niet erg gesteld op deze nieuwe bewoners. Toch hebben zij in de meeste gevallen daarvan geen probleem gemaakt en hebben de keuters getolereerd, zolang zij bereid waren aan de marke een zeer kleine pachtsom te betalen om zo het eigendomsrecht te erkennen. Was het leven voor de geërfden al niet gemakkelijk, voor de illegale keuterboertjes was het helemaal een harde strijd voor een karig bestaan, waarbij de condities waaronder zij moesten leven zo moeilijk waren, dat maar enkelen die strijd konden volhouden. Dat was misschien ook de reden dat de geërfden weinig tegen de keuters ondernamen in de verwachting dat zij het op den duur niet zouden volhouden. Toch is een dorp als Hoenderloo uit deze pioniers ontstaan.

Pollen en palen

Zoals gezegd leidde het ontstaan van de marken automatisch tot een duidelijke afbakening

van de beschikbare woeste grond, die gemeenschappelijk eigendom werd van de geërfden. De aanduiding van de grenzen geschiedde aanvankelijk nog op een vrij eenvoudige wijze. Er werden zandheuvels (pollen) opgeworpen en op die pollen werden houten palen geplaatst om de grens duidelijk aan te geven. Wanneer de landeigenaar rijk genoeg was, kon hij zelfs stenen palen laten maken met daarop zijn logo, zoals gebeurde bij het afbakenen van de Hoge Heerlijkheid Het Loo. Wanneer er voor het eerst gesproken wordt van limietscheiding is moeilijk te zeggen, in elk geval komt het woord in de literatuur vaak voor. Landdrost Lubbert Adolph Torck beschreef in een verslag het vaststellen van de 'limieten van de Hoge Heerlijkheid Het Loo' zoals die in de maand augustus van 1748 plaatsvond. Onder leiding van Torck kwam het gezelschap van afgevaardigden op donderdagochtend 22 augustus 1748 in de buurt van Het Loo bijeen bij een huis dat 'De Tent' werd genoemd en er werd besloten dat "beoosten dat huis in voorschreven linia-ment een poll gelegd werd, waarop gelijk, als ook op alle de andere pollen, een paal sal worden geset... maekende dit de limietscheydinge

Scheibomen op de grens foto: Bram Haak

van de heerlijkheit het Loo en scheidende de Wormse markt van de Ordense markt, dewelke laatste onder de heerlijkheit behoord". Vanaf het huis 'De Tent' ging het dan verder "langs de limietscheydinge tot aen de hoek van de Holthuysen moolen". Het woord limietscheiding komt ook voor bij het vaststellen van de grens tussen Arnhem en Ede: "Op de 24ste oktober 1750 kwamen de Landdrost en de heren Gecommitteerden des morgens om nee-

gen uren tot Ter Leth bij malkanderen om nae te gaen en te examineren de Limietscheijding tusschen het ampt van Ede en het Schependom van Arnhem voornoemt".

Bij het vaststellen van de grens moest vanaf iedere pol de volgende zichtbaar zijn. De grens werd gevormd door een rechte lijn tussen twee pollen. Belangrijk waren de zogenaamde 'knikpuntpollen', die stonden op punten waar de grens een knik maakte. Om alle onzekerheid

over de loop van de grens weg te nemen, werden daarom tussen de knikpuntpollen ook nog zogenaamde middenpollen aangelegd. De belangrijke knikpuntpollen droegen allemaal een naam: de Terletpol, de Vredepol, de Braspol etc.

Scheibomen en kielspit

Het kwam vaak voor dat de grenzen in de loop van de tijd vervaagden of dat de markeringen met opzèt werden verwijderd. In het buurtboek van Harskamp staat te lezen dat de geërfden van Harskamp op 9 oktober 1639 een proces begonnen zijn tegen de geërfden van Kootwijk, omdat "zij de paelen op het Bergskan Cuijkshulle hadden verwijderd". De Kootwijkers hadden getracht door het weghalen van de palen en het slopen van de pollen de grens te verleggen en zo hun gebied te vergroten. Om die reden was het beter een doorlopende wal met een greppel aan te leggen en op de wal zogenaamde scheibomen te planten, dan was het moeilijker de grens te laten verdwijnen. Natuurlijk moesten de bomen wel de kans krijgen om te groeien. Zo'n greppel die als markering werd gegraven noemde men een kielspit. Het woord kiel wordt ook gebruikt om de v-vormige onderkant van een schip aan te duiden.

De kielspit of heetspit (heet is een oude aanduiding voor heide) was dus een v-vormige greppel die als erfscheiding diende. De grond die uit de greppel kwam werd weer gebruikt om een wal aan te leggen. De bedoeling was niet een echte houtwal te vormen, zoals die oudstijds om de akkers werd aangelegd om het wild te weren, maar slechts om door middel van een wal en scheibomen de grens tussen de eigendommen of in elk geval tussen de gronden die in gebruik waren te markeren. Vaak werden vrij staande bomen in de grensmarkering opgenomen. Toen bovengenoemde Lubbert Torck vanaf de 'Holthuyser moolen' de limietscheiding vervolgde, bleek een iep in een opgaand bosje precies in de gevolgde grenslijn te staan. Daarop werd besloten het bosje te kappen en rond de iep een pol op te werpen en

de boom voortaan als grensmaal te gebruiken. Wel had men aan de eigenaar van tevoren toestemming gevraagd het bosje rond de 'schij boom' te kappen en was men met hem een vergoeding overeengekomen. Om problemen bij het vaststellen van de grenzen te voorkomen werden de eigenaren en bestuurders van aanpalende gebieden uitgenodigd om als 'deskundige aanwijzers' aanwezig te zijn en mede toezicht te houden bij het markeren van de grenzen, " op dat deese limietscheijdinge soude geschieden met alle mogelijke omsigtigheid en sonder eenige abuysen te begaan". Sommige eigenaren lieten na afloop de definitieve markering vastleggen door een landmeter, die daarvan een zogenaamde 'Caart der Limitten' maakte.

Op menig heideveld is vaak nog een rij berken als scheibomen te zien, die in een rechte lijn of soms ook wel afbuigend nog steeds hun oude taak verrichten. Voor hen die aan opmerkelijke relictten in het landschap geen aandacht besteden, staan ze er misschien zonder doel of strekking, maar dat is slechts schijn. In deze rijen oude berken, waarvan dikwijls vele exemplaren door ouderdom zijn bezweken, kunnen we in het landschap nog de oude perceels- of gebiedsindeling herkennen. Juist berken werden als scheibomen gebruikt omdat zij tegen geringe kosten te planten waren en als pionierbomen in de stuifzanden en op de onvruchtbare heidegrond in de meeste gevallen snel aansloegen. Bovendien vormden de berken met hun witte opvallende stammen langs zand- en landwegen niet alleen een karakteristieke lijn in het landschap, zij staken bij maanlicht en nevel nog af tegen de donkere achtergrond, zodat het voor de bewoners van de Veluwe gemakkelijker was hun weg ook in het donker te vinden.

Wie kieskeuriger was of meer geld had, kon natuurlijk ook andere bomen zoals beuken of eiken planten om de grenzen van zijn gebied te markeren, maar eiken en vooral beuken verlangen een betere grondsoort om te kunnen gedijen en konden daarom niet overal worden geplant.

De Hoge Veluwe

Op de Hoge Veluwe kunnen we verschillende vormen van grensbepaling waarnemen. In het zuiden van Het Park langs de Kemperbergweg geeft in een scherpe bocht een oude stenen grenspaal nog de grens aan tussen het schependom Arnhem en het schoutambt Ede. Langs de Kemperbergweg ten zuiden van de Kompagnieberg geeft een dubbele rij beuken de oude limietscheiding aan.

In het gebied van Hoog Baarlo geeft nog steeds een dubbele rij beuken de oude grens aan tussen Landgoed Hoenderloo van J.B.C. Sickesz

en landgoed Hoog Baarlo van Ph. van Ingen, een scheiding die loopt vanaf de Bunt naar het hek aan de Deelense weg. Een andere limietscheiding bestaande uit een dubbele rij berken op een lage wal vinden we aan het Deelense Veld. Wie via de Sintelweg naar het Deelense Veld loopt kan vlak voor het fietspad, in de buurt van de ANWB paddestoel naar het noordoosten nog een oude rij berken op een flauw zichtbare wal ontwaren die eens de grens aangaf tussen het gebied van de geërfden van Otterlo (links) en de Deelense heide van de heer van Rosendael (rechts). De rij berken toont nu grote hiaten, omdat in de loop der eeuwen niet alleen de berken maar ook de wal waarop zij stonden door wind en regen zijn aangetast, maar wie goed kijkt kan nog duidelijk de wal en greppel zien.

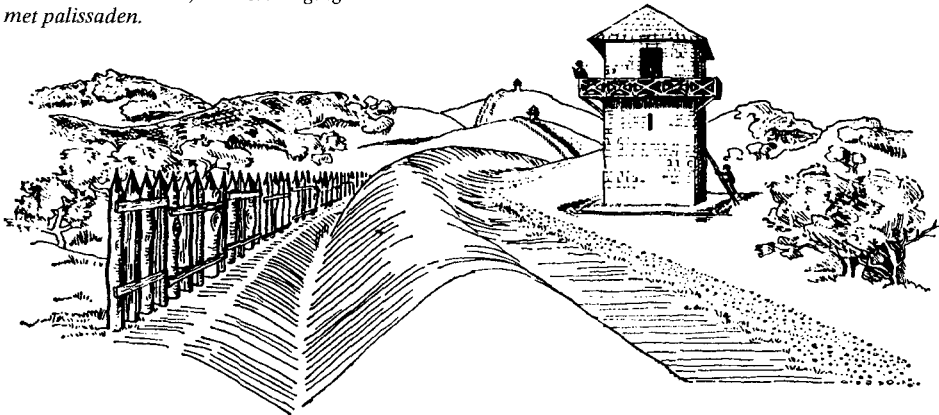
Herkomst

Sommigen vinden dat het woord limietscheiding een tautologie is, omdat de woorden limiet en scheiding hetzelfde aanduiden. Maar het woord limietscheiding betekent toch meer dan alleen scheiding of grens. Het woord limiet komt van het Latijnse woord 'limes' en betekende in eerste instantie weg of pad en vervolgens pad als scheiding tussen twee percelen. De grens om een gebied heen heet in het Latijn finis; ook het woord voor einde. Maar toen Augustus keizer was geworden over het uitgestrekte Romeinse rijk en hij het rijk wilde consolideren, gingen de Romeinen er toe over in de gebieden waar geen natuurlijke grenzen waren zoals de Rijn of de Donau een kunstmatige grens aan te brengen, die bestond uit een greppel en aarden wal met daarop of daarvoor een rij palen. Van jaar tot jaar werd deze 'Limes', die niet alleen een grens was maar ook een verdedigingslinie, ver-

sterkt en verbeterd. Het woord 'Limes' kreeg daardoor bij de Romeinen voortaan de betekenis van verdedigbare 'Rijksgrens'. Bij een limietscheiding moet men derhalve niet denken aan een simpel greppeltje of een paar palen, maar aan een zeer duidelijke en duurzame markering tussen twee uitgestrekte gebieden. Waarschijnlijk is het woord limietscheiding ontstaan, doordat de markering met een wal geleek op de Romeinse 'Limes', zoals op afbeelding 5 is te zien. De limietscheiding behoort tot de archeologische cultuurmonumenten in het landschap. De veldarcheologie besteedt tegenwoordig veel aandacht aan dergelijke opmerkelijke relicten. Door ruilverkaveling, wegeaanleg, woningbouw en andere ingrepen dreigen de oude markeringen en aarden monumenten in het landschap in een snel tempo te verdwijnen. Daar men nu meer oog heeft gekregen voor deze landschapselementen, probeert men te redden wat er te redden valt en dat valt niet mee, omdat deze markeringen nogal eens de plannen van de beheerder in de weg staan of voor de beheerder van geen belang zijn. Daarom is het te waarderen dat de Directie van Het Park na enige aarzeling heeft besloten om de limietscheiding tussen de gebieden van Otterlo en Deelen weer zichtbaar te maken. Het is echter jammer dat er in het persbericht van de Hoge Veluwe werd gesproken over 'Markenscheiding'. Ik heb met opzet het gebied van Otterlo geen marke genoemd,

omdat we zeker weten dat Otterlo geen officiële mark is geweest en dat de geërfdens pas in 1846, toen enkele marken al dreigden te worden opgeheven, als eigenaren werden erkend. Bij een marke moet er sprake zijn van gemeenschappelijk eigendom, een bestuur en statuten en dat was bij het gebied van Otterlo zeker niet het geval. Wat de Deelerheide betreft, daar was, als we teruggaan tot de 17de eeuw, maar één eigenaar: de heer van Rosendael. Het is niet zeker of het gebied van Deelen ooit een mark is geweest. In het persbericht was de aanduiding 'natuurlijke scheidingen als bomen en aarden wallen' ook niet juist. Een limietscheiding is geen 'natuurlijke' scheiding. Als met mensenhand een kaarsrechte greppel wordt gegraven en bomen worden geplant, kan men alleen maar spreken van een kunstmatige scheiding. De fout zit wellicht in het feit dat het woord natuur tegenwoordig ook wordt gebruikt bij allerlei kunstmatige ingrepen in het landschap. Een stukje aangeplant bos kan misschien na 100 jaar natuur worden, maar op het moment dat het wordt aangeplant, is het kunstmatig en dat blijft voorlopig zo. In een aangeplant bos staan alle bomen op een rij en zijn even oud, in een natuurlijk bos is dat onmogelijk. De 'kunstmatige' limietscheiding op de Deelerheide is echter wel van belang vanwege haar historische betekenis. Zij geeft aan wat mensen in het landschap hebben gedaan en hoe zij het landschap hebben veranderd.

De Romeinse Limes, een verdedigingswal met palissaden.

VAN DE HOGE ZANDGROND NAAR DE LAGE ZEEBODEM

door Henk Ruseler

Beste Lezers,

Helaas heeft het mij de afgelopen maanden te vaak aan tijd en inspiratie ontbroken om het verhaal over Arak het hertekalf te vervolgen.

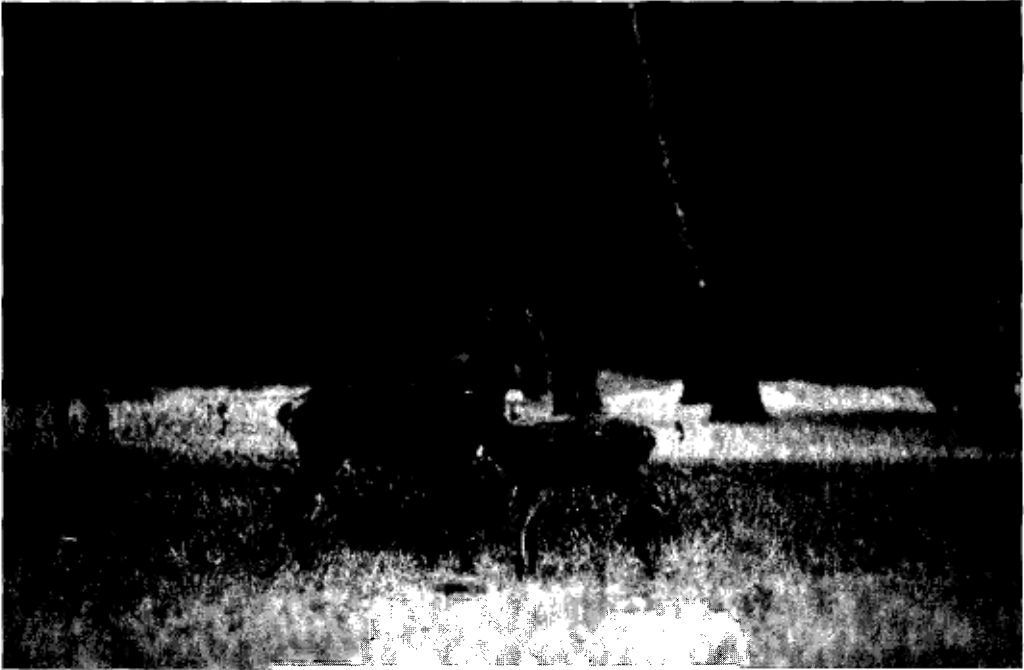

Toch liggen er nog stapels aantekeningen, gemaakt in de periode dat Arak op De Hoge Veluwe zijn sporen trok, te wachten om in verhaal geschreven in De Schouw te worden gebundeld. Ik pak dan ook de draad weer op, waar het in De Schouw nummer 2 van 1995 is blijven liggen.

Het is 31 juli 1991. Na de verkoelende regen van vanmorgen heeft de zon vanmiddag het heft weer in handen genomen. Gevolg: temperaturen van rond de 25 graden in de middag en een heerlijke zwoele avond. Om 20.00 uur ben ik Arak op gaan halen. Er stond al kaalwild op de wildweide, dus ben ik kruip door sluip door via de natuurlijke dennenbezaaiing, die tot aan de rand van de wildweide staat, in het observatiehutje gekropen. Het valt mij telkens op hoe vertrouwd het wild op de wei reageert wanneer Arak in de buurt is. Het kan natuurlijk ook zijn dat ze, door mijn regelmatige aanwezigheid, gewend zijn geraakt aan het tafereel van Homo sapiens gevolgd door Cervus elaphus. Arak

was vanavond behoorlijk actief, vrij snel nadat ik mij in het hutje had geïnstalleerd had hij een sprint richting het roodwild gemaakt en was op een afstand van ongeveer 10 meter bij hen vandaan gaan grazen. De hinds hadden even opgekeken maar negeerden zijn aanwezigheid verder. De drie kalveren die bij dit roedel hoorden waren met elkaar aan het ravotten op de kleine zandklepjes achter de wildweide en hadden Arak niet in de gaten. Een paar maal was Arak bij de hut terug gekomen en stak z'n natte neus naar de kijkopening uit. Het aroma van de warme melk met koffie, die in de beker voor me stond te dampen, zorgde er voor dat hij zowat via de opening naar binnen wilde. Na een paar verwoede pogingen gaf hij het op en ging in de buurt van het hutje staan grazen. Behalve koffie had ik ook wat leesvoer meegenomen en zo gebeurde het dat, terwijl ik verzonken was in het boek van Cynthia Moss over haar 14 jaar lange ervaringen met de olifanten van Ambosok in Kenya, Arak onopgemerkt ineens midden in het kaalwildroedel was beland. Daar stond hij, alsof het de gewoonste zaak van de wereld was, te grazen. Dit was waar ik al lange tijd naar had uitgekeken. De vele uren zitten op het Koeverbos hadden resultaat! Natuurlijk waren we er nog niet, maar de eerste stap was

gezet. De angst voor de in de ogen van Arak vreemde wezens was verdwenen. De inprent die Arak had meegekregen, door hem met de fles groot te brengen, kon niet worden weggepoetst. Maar dit was de enige manier om het 'hertgevoel' voor zover hij dat nog bezit, bij hem op te roepen. In ieder geval moest hij hierdoor leren dat edelherten het redelijk alternatief in zijn sociale bestaan vormden wanneer ik hem later zou vrijlaten.

Het kaalwild negeerde Arak in eerste instantie en ging gewoon verder met grazen. Na een minuut of vijf wilde één van de oudere hinds toch weten wie die vreemde eend in de bijt was en kwam met de nek gestrekt en de kop wat laag op Arak toelopen. Eerst stonden de oren nog naar voren maar al gauw draaiden ze naar achteren en werd een korte dreigende uitval gedaan. Dit was voor Arak teveel en hij nam de benen. De hinde volgde hem niet, zodat hij op een meter of 20 van het roedel bleef staan en omkeek. Ook de hinde hield Arak nog in de gaten. Even later was de rust weergekeerd en

stonden het roedel en Arak weer te grazen. De avond verstreek zonder verdere toenaderingspogingen en nadat het roedel om ongeveer half tien van de wildweide richting Pampelse zand vertrok vond ik het ook welletjes voor vanavond. Er was genoeg gebeurd om tevreden over te zijn.

2 augustus 1991.

Gisteren was weer één van de drukke dagen uit het vakantie seizoen. Vele duizenden vakantie-gangers deden een dagje natuur & cultuur. Te voet of met (witte) fiets, maar ook nog velen die vinden dat je de natuur het best ingeblikt kunt beleven. Anno 1991 zie je ze nog: nee niet de oudere en minder kwieke bezoeker, maar jonge mensen goed van lijf en leden, rondtuffend in hun vrijheid op vier wielen over Hoge Veluws asfalt. Tijdens al het zappen waarschijnlijk postbus 51 gemist. Toch heb ik nooit echt een hekel aan dit soort dagen, ze onderstrepen nog eens hoe belangrijk natuur voor de mensheid is en verlopen meestal zon-

der veel problemen. Het contact met onze bezoekers is over het algemeen prettig, dat met Arak beperkte zich tot 2 maal voeren.

Vanavond was er weer tijd voor zijn roodwild-socialisering. Het roedel van eergisteren was ook weer van de partij. Zij inspireerden Arak alleen nog niet enige activiteit te ontwikkelen. Hij was ergens naast de hut neergeploft en verroerde zich verder niet. Het lag niet in mijn verwachting om de rest van de avond naar een lui-erend kalf te zitten kijken, dus toen er na een half uur nog geen actie was te bespeuren, moest er ingegrepen worden. De zelf gemaakte katalpult deed wonderen. Eén afgevuurde denneap- pel zorgde ervoor dat Arak richting voerweide sprintte, maar inplaats dat hij daar ging staan grazen, had de holmanie toegeslagen. Als een veulen wat net in de wei is losgelaten rende hij er heen en weer. Vlak langs het roedel, dan weer met alle vier de poten 'kikkerend' terug, den dennen in achter het hutje. Dit hield hij zo'n tien minuten vol, uiteindelijk ging hij op de wei staan grazen. Het kaalwild had een paar maal opgekeken maar verder niet op de wilde-bras gereageerd.

Tien minuten nadat het roedel van de wildwei- de vertrokken was, verscheen een familieroe- deltje bestaande uit hinde, smaldier en kalf. Ik was dit groepje tijdens mijn tochten door het Koever- en Bunterbos al vaker tegengekomen, maar ze hadden de wildweide steeds op een ander tijdstip dan ik bezocht. Zij waren een nieuwe mogelijkheid voor Arak om contact te maken, en dat gebeurde. Arak stond nog steeds op de wei te grazen en had het roedel zien komen. Over en weer werd er naar elkaar geke- ken om vervolgens verder te gaan met waar ze voor naar de wildweide waren gekomen: gra- zen. Veel groen gras stond er niet meer, want de droogte van de afgelopen tijd had de wei al knap doen vergelen en het laatste beetje groen werd kort afgegraasd.

Het was Arak die het initiatief nam en naar de hinde toeliep. Wat terughoudend werd er door haar gereageerd, maar uiteindelijk was ook zij wel geïnteresseerd in de jongeling. De hinde vertoonde totaal geen agressief gedrag en al snel stonden de twee met de neuzen tegen

elkaar, de persoonlijke geuren werden uitge- wisseld. Dit was prachtig om te zien, ook het smaldier had op afstand het gedrag van de hinde gevolgd maar was niet dichterbij geko- men. Een paar minuten duurde deze: 'wie ben jij?'-verkenningronde waarna de hinde naar haar eigen kalf terugliep. Arak, misschien wat opgewonden door deze nieuwe ervaring, begon weer met grote slagen over de wei te rennen. Een paar maal achter m'n hutje langs; weer terug op de wei ging hij liggen. Zijn gedrag had nu de aandacht van het smaldier getrokken, in draf kwam ze op Arak af. Deze manier van benaderen was toch teveel van het goede, met spoed werd de veiligheid opgezocht. Het smal- dier volgde hem, op 15 meter van de hut bleven ze beide staan. Nu werd Arak door het smal- dier grondig besnuffeld. Haar wat speelse gedrag zorgde ervoor dat Arak nog niet goed raad wist met deze manier van benaderen en na enige tijd kwam hij bij m'n hutje staan. Het smaldier bleef op afstand Arak in de gaten hou- den maar kwam niet dichterbij. Uiteindelijk trok ze weer terug naar der wildweide. Het roe- deltje is nog zo'n half uur gebleven en vertrok toen richting Bunterbos.

Foto's Henk Ruseler

Waterplas

*Voor me ligt de waterplas
ik wist dat hij er was
maar wist niet waar....*

*en ergens opzij
hoorde ik de raven in hun zwarte jassen
uit ongenoegen krassen,*

*het kikkertje was maar ene cm groot
ik nam hem in m'n hand
vertederd door de aanblik die hij bood,*

*en ergens opzij
hoorde ik bij de bontgekleurde bloemen
een zwerm bijen zoemen,*

*twee zwarte kevers, heel vermetel
paarden zomaar in 't openbaar
op het blad van een brandnetel,*

*en ergens opzij
hoorde ik in 't wuivend riet aan het water
heel luid eendegesnater*

*grote libellen, de vleugels doorzichtig
dansten door de blauwe lucht
heel uitbundig en toch voorzichtig*

*en voor me ligt die waterplas
ik wist dat hij er was
en weet nu waar...*

Leni Meijer

foto: Roel van Ekeris

beSCHOUWing

Natuurbeleid

Begin mei wandelde ik in Het Park via de Sintelweg naar het Deelense Veld. Het was redelijk weer, regelmatig wat zon, al was de temperatuur aan de lage kant. Op het Deelense Veld kwam ik, naast enkele hazelwormen, ook een prachtige adder tegen. Nou tegen! Het beest lag te zonnen op dood gras. Dus mijn middag kon niet meer stuk!

Op de terugweg werd ik bij de Deelense Was aangesproken door een groepje 'witte' fietsers. Waarschijnlijk gaf mijn groene jack + verrekijker mij een wat meer professioneel uiterlijk, dus moest ik antwoord op hun vraag weten. 'Mijnheer, waar zijn hier de herten? We fietsen al een paar uur en hebben nog niets gezien. Vroeger zag je nog wel eens een groepje tegen de bosrand...' En zo ontspoon zich een gesprek, waarbij ik uiteraard - per slot van rekening ben ik niet voor niets ook aankomend gids- zo goed mogelijk antwoord heb gegeven. Toch kon ik het gevoel van teleurstelling niet geheel wegnemen, 'want in een natuurpark moet je toch ook herten zien'!

Uit dit voorval blijkt dat recreanten in de natuur vaak heel verschillende zoekbeelden hebben of helemaal geen zoekbeeld en fluitend rondwandelen. Maar als men een zoekbeeld heeft, dan is het vaak een beperkte.. Ik had een groot deel van de middag mijn blik gericht gehad op enkele meters voor mij, op zoek naar reptielen. De groep die mij aansprak speurde alleen maar in de verte langs bosranden en paden, want daar moest de 'natuur' zichtbaar worden.

Het ligt natuurlijk voor de hand, dat met zulke verschillende ideeën over de natuur, met zulke belevingsverschillen, er altijd discussie overblijft over de vraag hoe wij in ons land natuurgebieden moet inrichten en beheren. Want je kunt binnen bepaalde grenzen sturen! Je kunt condities scheppen waardoor bepaalde natuurelementen hun kans krijgen en andere niet. De

juist geopende Landschappentuin in Het Park is een voorbeeld van een rigoureuze ingreep, die ongetwijfeld in de komende jaren verwachte biotopen oplevert, maar ook nog wel verrassingen. Want, gelukkig kun je niet alles precies sturen!

In landelijk verband woeden er voortdurend discussies over de inrichting en het beheer van natuur- en recreatiegebieden. Met name als er nieuwe worden aangelegd of er uitbreidingen van bestaande aan de orde zijn. Het overheidsbeleid is duidelijk. De Ecologische Hoofdstructuur, die enkele jaren geleden voor ons land werd gepresenteerd, beoogt te komen tot samenhangende natuurgebieden van een dergelijke omvang, dat waardevol geachte dieren en planten zich goed kunnen handhaven. Uiteraard geen eenvoudige zaak, omdat bijv. invloeden van buitenaf (verdroging, vermessing) het leefmilieu negatief beïnvloeden. Maar minstens zo moeilijk is de invulling van deze hoofdstructuur, waarbij provincies en gemeenten een belangrijke rol moeten vervullen. Met het opstellen van streekplannen moet de ecologische structuur er stapje voor stapje komen. In ons bestel met inspraak van betrokken groeperingen, met integraal beleid, waarbij de verschillende functies van en de belangen voor het gebied worden afgewogen, levert dat meestal veel discussie op. Een afstudeerscriptie van enkele studenten van de Hogeschool Larenstein over de vorderingen m.b.t. de dungebieden van ons land als beschermde natuurgebieden, kreeg onlangs spontaan de ondertitel mee: 'Integraal, een hoop kabaal'! Want de 'spelers' bij zulke streekplannen zijn de landbouw (die vaak gronden moet inleveren), de organisaties voor natuurbescherming, de recreatieschappen, de waterleidingbedrijven, Rijkswaterstaat, de waterschappen en niet te vergeten spontane actiegroepen met veelal tegengestelde belangen en inzichten.

Natuurlijk past het geheel in onze maatschappij om dergelijke procedure en inspraaksystemen te hanteren. Toch ben ik er wel gelukkig mee, dat de situatie rond ons Park aanzienlijk eenvoudiger ligt: een stichting met een bestuur en

directie, die binnen de statuten en doelstellingen van Het Nationale Park veel zelf kan regelen. Uiteraard is Het Park geen geïsoleerd natuureiland zonder invloeden van buiten. De directie is actief om negatieve externe invloeden te elimineren (denk aan de geluidshinder van helikopters van het vliegveld Deelen, de airshow) en samen te werken met gemeenten, provincie en natuur- en recreatieorganisaties, waar dat nodig en nuttig wordt geacht. Voorstellen m.b.t. veranderingen in Het Park worden intensief besproken met onze vereniging. Daarvoor is in 1995 een periodieke overlegstructuur gekozen tussen de belangrijkste terreinbeheerders van Het Park en de voorzitters van onze Flora- en Faunawerkgroepen en

ondergetekende. Dit overleg loopt goed en constructief, waarbij we op basis van verzamelde gegevens en argumenten het beleid van Het Park beïnvloeden. Ook het nieuwste idee nl. het inzetten van pony's of paarden in Het Park om vergrassing tegen te gaan, zal wel in discussie komen. Want zo'n maatregel kan zowel positieve als negatieve gevolgen oproepen. Overigens had ik in zo'n situatie mijn bovengenoemde gesprekspartners, die om herten riep, naar de pony's kunnen verwijzen. Want de 'aibaarheidsfactor' van pony's is hoog, al mag je ze vermoedelijk niet tastbaar aaien.

Martin Hijink
voorzitter

GEZIEN

Op Vrijdag 1 maart zagen we, gewoon in een kleine voortuin in een Arnhemse straat nabij het station Presikhaaf, een hele groep vogels, heerlijk snoepend van de besjes van een, zoals we nu weten, *kamrae cyparus*. Overall tussen het blauw-groen van de takken zagen we gele staartstukjes, zodat we al gauw het vermoeden kregen dat we te doen hadden met **pestvogels**. Als je die tot dan toe alleen nog maar uit de vogelboeken kent en je ziet er dan ineens zoveel bij elkaar, dan doet je dat wel even wat! Thuis toch nog maar even diverse vogelboeken nagekeken om ons ervan te vergewissen dat we het echt goed gezien hadden en gelukkig bleek dat het geval te zijn. Waarschijnlijk zaten ze hun buikjes vol te eten voor ze op de vleugels gingen voor de lange reis naar 'huis'. Hoewel... zoals gezegd, ze waren vlak bij het station, ze zullen toch niet met de trein...? Het is wel toevallig dat we een paar dagen nadien twee studenten naar dat station zagen lopen en de één tegen de ander hoorden

foto: Eric Ermens

zegen: 'ik heb toch zo de **pest** aan de trein, er gaan tegenwoordig zulke vreemde **vogels** mee...' Op maandag 8 maart fietsten we op een koude winderige dag door De Liemers en zagen daar in een weiland talloze **kramsvogels**, (ook nog nooit gezien in zo'n grote hoeveelheid). Weer een dag later wandelden we door Park Presikhaaf en wat zagen we daar? Vier **staartmezen** en een veld vol **koperwieken**. Zo zie je dat je, wonende in een relatief drukke stad als Arnhem, toch nog van alles op natuurgebied kunt beleven. We dachten al dat we het nu wel zo'n beetje

gehad hadden met al dat moois aan vogels. Maar nee, op donderdag 14 maart zagen we een aantal fotografen druk bezig bij een grasveldje vlakbij het Winkelcentrum Presikhaaf. Dat trok onze aandacht en wat bleek? Daar zaten 'onze' **pestvogels!** Ze zaten te peuzelen van een aantal daar (door wie?) neergelegde appels en haalden fel naar elkaar uit als de één te dicht bij het lekkere hapje van de ander kwam. Kuifjes recht omhoog van boosheid en blazen. Net kleine kemmaantjes. Hadden ze toch nog de trein gemist? Of waren ze stante pede terug gekomen toen ze hoorden dat er echte Hollandse appels op het menu stonden? Dat is weer eens wat anders dan altijd maar bessen. En zulke lekkere appels, ja die hebben ze natuurlijk niet in hun 'thuisland'. Toch was het voor de fotografen nog een hele klus om mooie plaatjes te schieten, want er liepen steeds tamelijk veel boodschappendoende mensen (en ook nieuwsgierige zoals wij) langs en als die te dichtbij kwamen, vlogen alle vogels op om in de bomen of op de daken van de nabijgelegen flats (zelfs op ons balkon zaten ze!) te wachten tot het volk weer vertrok en ze rustig verder konden foerageren. Natuurlijk wilden wij ook

graag een foto hebben maar helaas is ons toestel daar niet geschikt voor en vroegen wij het één der fotografen. Deze bleek echter voor Foto Natura te werken en dat zijn 'dure jongens'. Een andere daar aanwezige vogelkenner wist echter een fotograaf, die ook foto's gemaakt had. Bij nadere informatie bleek het te gaan om Eric Ernens van de Vogelwerkgroep Arnhem. Hij toonde zich bereid om een foto af te staan voor De Schouw (in ruil voor De Schouw). Bedankt, Eric!

Toch kwam er een paar weken later per post alsnog een mooie foto, gemaakt door één der 'dure' fotografen. Hij was zo vriendelijk deze foto ter beschikking te stellen voor dit artikel. Fijn, dat er zulke aardige mensen zijn! En ook bedankt, Otto Faulhaber!

Niet alleen in en om Arnhem is er van alles te beleven, ook op de Hoge Veluwe zelf natuurlijk. Zo zagen we op woensdag 17 april al **zwaluwen** bij de Deelense Was. Nu weten we ook wel dat één zwaluw nog geen zomer brengt, maar dit waren er twee...

John en Leni Meijer
lid Faunawerkgroep

foto: Otto Faulhaber

MARINUS VROOM 80 JAAR

Op 5 maart 1996 werd Marinus Vroom, reeds jaren enthousiast lid van de Werkgroep Dennenscheerders, 80 jaar. Dit werd uiteraard uitbundig gevierd met het zingen van de bekende verjaardagsliederen, terwijl bovendien voor deze gelegenheid een speciaal lied was gedicht dat door eenieder uit volle borst werd meegezongen.

Ook was er een toespraak waarin de vele kwaliteiten van de jarige werden geroemd. Zo ziet hij er nauwkeurig op toe dat bij het verwijderen van vliegdennen deze zo laag mogelijk worden afgezaagd. Zij, die de dennen te hoog afzagen, worden door Marinus er vriendelijk doch dringend op gewezen, dat de herten hun lopers over de stomp kunnen breken en dat deze dus alsnog tot vlak boven de grond moet worden verwijderd. Na afloop van het werk van de donderdagploeg is het Marinus die optreedt als schenker van de borrel (door de leden van de werkgroep zelf meegebracht) en die er op toeziet dat ieder slechts één borrel (en niet twee, laat staan meer borrels) tot zich neemt. Vervolgens verzorgt hij dan met 1 of 2 helpers de erwtensoepp en de koffie die door de werkers genuttigd worden alvorens zij zich weer huiswaarts begeven.

En als de dinsdagploeg hartje winter aan het werk is, is het weer Marinus die een welverdiend slokje glühwein weet te organiseren voor deze noeste werkers.

Alsof dat alles nog niet genoeg is, vervult hij ook nog de rol van Goedheiligman bij de jaarlijkse sinterklaasviering door de Dennenscheerders en geeft tenslotte aan het eind van ieder jaar leiding aan de ploeg die zorgt dat de oliebollen worden gebakken voor de traditionele oudejaarsviering door de Dennenscheerders.

Kortom, Marinus is iemand die kans heeft gezien zich in de loop van de vele jaren dat hij deel uitmaakt van de werkgroep zich volkomen onmisbaar te maken.

Het zal dan ook niemand verbazen, dat één van de leden van de werkgroep de behoefte gevoelde om Marinus te vereeuwigen. Hij deed dit door het vervaardigen van een uit hout gesneden beeld dat Marinus weergeeft in het veld, bezig met het verslepen van struiken en takken, zoals wij allen hem zo vaak hebben bezig gezien.

Bijgaande foto toont Marinus vóór De Pampal met het beeldje, dat hij als verjaardagsgeschenk ontving. Wij hopen hem nog een aantal jaren in ons midden te mogen hebben.

Martin Pronk
Dennenscheerder

HET REUZENHERT

Schreef ik een vorige keer over onze patrijzen die het wellicht moeilijk hebben om op termijn te overleven, ditmaal vraag ik uw aandacht voor het reuzenhert (*Megaloceras giganteus*) dat bij benadering 10.000 jaar geleden is uitgestorven. Is van tijdgenoten van het reuzenhert als de mammoet veel bekend, dit geldt helaas niet voor het reuzenhert zelf. Ook zijn van dit dier relatief weinig complete skeletten gevonden. Indien ik mij beperk tot het beschrijven van het reuzenhert zelf, waar dit artikel over gaat, dan zou ik dus snel klaar zijn. Het lijkt me daarom goed in dit eerste deel ook het geheel van factoren nader te bezien dat op het uitsterven van een soort van invloed zou kunnen zijn. Daarbij zullen ook klimaat en landschap ter sprake komen, want deze zijn mede van invloed geweest op het uitsterven van het reuzenhert, zoals uit het verdere verhaal zal blijken. Voorts zal worden nagegaan hoe de ouderdom van bodenvondsten, zoals bijvoorbeeld fossielen, kan worden vastgesteld.

Tijdschaal van één jaar

Als we de hele geschiedenis van het leven op aarde op de tijdschaal van één jaar uitzetten, dan duurt een dag tien miljoen jaar en een uur dus meer dan 400.000 jaar. Zo bezien verschijnen de eerste algen pas in augustus, de eerste zeevormen omstreeks medio november, de vissen een week later en de eerste hagedis pas medio december. Het jaar loopt dan inmiddels langzaam ten einde.

Mensen doen pas op oudejaarsavond hun intrede en de "industriële mens" verschijnt pas ongeveer twee seconden voor middernacht. De komende halve eeuw duurt korter dan een halve seconde. Maar in deze halve seconde zal het ons misschien toch nog lukken om een derde van alle planten en dieren op aarde uit de weg te ruimen, tenminste als de voorspellingen

van sommige geleerden uitkomen, wat uiteraard niet te hopen is.

Welke planten en dieren dit allemaal zullen zijn weten we in de verste verte niet. Maar het komt wel neer op een uitstervingstempo dat 25.000 keer hoger ligt dan in de natuur gebruikelijk is.

Extinctie

Veel (dier)soorten zijn reeds uitgestorven en dit proces gaat helaas nog steeds door. Denk in dit verband maar eens aan de "Rode Lijsten" met bedreigde (dier)soorten. Daarbij moet worden bedacht dat de periode die met het uitsterven gemeoid is in veel gevallen zeer lang kan zijn en vaak is opgelopen tot vele millennia. Op de tijdschaal van het leven duurt ons menselijk leven maar zeer kort. Desondanks zien we de grote veranderingen die ons milieu thans ondergaat als gevolg van menselijke invloed. De mens is ook in toenemende mate schuldig aan het uitsterven. De natuur zit zo in elkaar dat elk organisme voor zichzelf zorgt, zonder meer te nemen dan nodig is. Behalve de mens die meer neemt dan nodig is. Die daarbij veelal moedwillig andere soorten en ecosystemen vernietigt en bovendien ook grote aantallen van de eigen soort ombrengt. Hiervan zijn helaas voorbeelden te over.

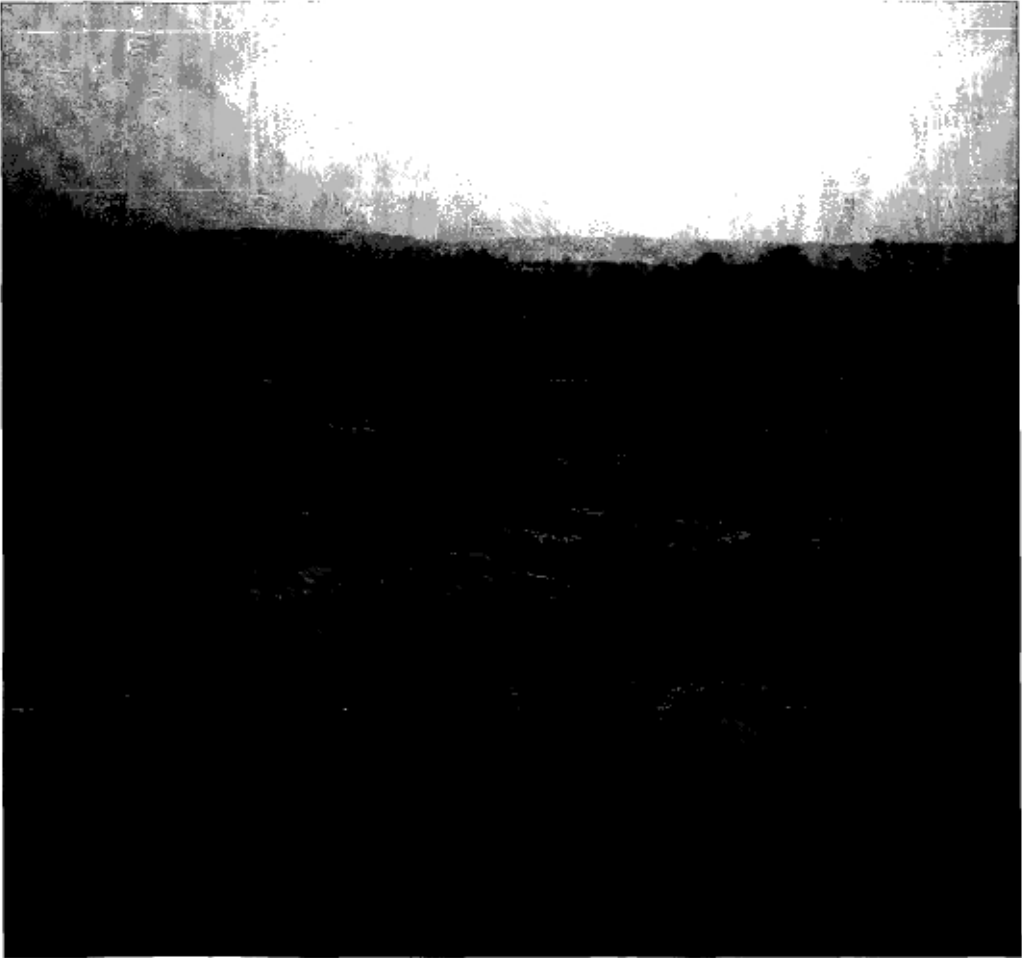
Zonder menselijke invloed zijn veranderingen in ons milieu vroeger slechts zeer langzaam tot stand gekomen, bijvoorbeeld als gevolg van klimaatveranderingen, zoals ten tijde van de ijstijden. Het natuurlijk uitstervingsproces, waarbij soorten verdwijnen of in andere soorten overgaan, verloopt als regel ook heel langzaam en voor ons in feite dus onopvallend.

Waarom sterven dieren uit? Deze vraag is niet in het kort te beantwoorden. Tot de factoren die hierop van invloed zijn kunnen de veranderde levensomstandigheden worden gere-

kend, zoals voedselaanbod, klimaat alsmede bejaging door de mens.

Het proces van uitsterven wordt "Extinctie" genoemd. Dat is een natuurlijk proces. In principe zijn alle soorten gedoemd te verdwijnen, hetzij door in de tijd zodanig te veranderen dat van de oorspronkelijke soort geen sprake meer kan zijn, dan wel door concurrentie, het verdwijnen van leefbare omstandigheden etc. etc.

Er is bij dit proces een tweetal mogelijkheden. Slaagt de soort er niet in om zich aan de veranderende levensomstandigheden aan te passen, dan zal uitsterven te eniger tijd het gevolg zijn. Slaagt de soort hier wel in, dan kan sprake zijn van evolutie. Hiervan zijn genoeg voorbeelden bekend. De soort gaat dan in feite in iets anders over dan hij tot dan was en transformeert als het ware naar een nieuwe soort.

Een van de mooiste voorbeelden van een 'glaciaal landschap' vormen de heidevelden nabij de Posbank langs de Zuidoostelijke Veluwezoom. Vooral als de heuvels en dalen met een laag sneeuw zijn bedekt, kan men zich hier met weinig fantasie voorstellen hoe het landschap er hier aan het einde van de laatste ijstijd moet hebben uitgezien.

Transformatie

Van twee belangrijke zoogdiersoorten is bekend hoe deze "transformatie" is verlopen. Eohippus, het kleine oerpaardje, had tanden waarmee het alleen betrekkelijk zachte planten kon eten, wat er op wijst dat het vermoedelijk een bosbewoner was, die meer zachte scheuten at dan ruwe grassen van de vlakten. Maar met het voortschrijden van de tijd verplaatste Eohippus zich naar nieuwe omgevingen, dit als gevolg van de achteruitgang van beboste streken op aarde. Als gevolg daarvan ontstonden vlaktepaarden, die meestal groter waren dan hun bosbewonende verwanten en sneller konden lopen en beter uitkijken naar vijanden in open terrein. De bouw van het been en het verplaatsen van het steunvlak naar de omhulling van de middelste teen, de huidige hoef, gaf ze een bijzonder goede kans roofdieren die op jacht waren te ontlopen.

Ook het gebit veranderde. Het raakte aangepast aan het eten van hardere grassen in plaats van sappige oerwoudplanten. Door dit samenspel van aanpassingen konden de paarden van vroeger zich steeds verder ontwikkelen en over de aarde verspreiden.

De ontwikkeling van de olifanten volgde een andere weg. De oorspronkelijke moeras-bewonende olifanten, werden door veranderingen in het klimaat gedwongen zich aan het leven in drogere omgevingen aan te passen. Onder deze nieuwe omstandigheden was het voor deze diersoort beter om grotere afmetingen te hebben, zodat het hoofd kon worden geboden aan de roofdieren op open terrein. Stoottanden en een bijzonder dikke huid vormden de belangrijkste verdediging voor het individu. Maar om het grote gewicht van hun stoottanden te kunnen dragen, moesten hun halzen vrij kort blijven en konden niet de lange halzen worden zoals paarden die hebben. Dus konden ze ook niet grazen. Parallel aan de noodgedwongen kortblijvende nek, ontwikkelde zich een lange, uiterst beweeglijke bovenlip, de slurf, die wel bij de grond kon komen. Paarden en olifanten waren dus succesrijk in hun aanpassingen. Het reuzenhert was niet succesvol in zijn ont-

*Afbeelding uit: Het leven der dieren, prof. dr. B. Grzimek
deel oorsprong en ontwikkeling*

wikkeling. Het heeft zich niet kunnen aanpassen aan de veranderende levensomstandigheden en is mede hierdoor uitgestorven, zoals uit het tweede deel van dit verhaal nog zal blijken. Van veel soorten (en helaas thans in toenemende mate) is de achteruitgang en vervolgens het uitsterven aan de mens te wijten, hetzij door bejaging, hetzij door veranderingen in ons milieu. Zo is men er thans zeker van dat de mens als jager verantwoordelijk was voor het uitsterven van veel diersoorten aan het einde van het Pleistoceen, dat is thans zo'n 12.000 jaar geleden.

Klimaat en landschap in het laat-Pleistoceen

Het reuzenhert leefde in ons land in het laat-Pleistoceen. Dit is het tijdperk van het laatste deel van de laatste IJstijd, ongeveer 75.000-10.000 v. Chr., die ook wel "Weichselien" of "Würm" wordt genoemd (zie tabel). In Ierland stierven de reuzenherten ongeveer 9.000 jaar v. Chr. uit. Reuzenherten leefden op de steppen en niet op de koudere toendra's. Een steppe bestaat uit boomloos grasland, gewoonlijk als gevolg van het te droge klimaat, terwijl een toendra een gebied is in de noordelijke pools-

treken, waarvan de ondergrond het gehele jaar door bevroren is en slechts een oppervlakkige bovenlaag van een paar cm dikte gedurende de korte zomer ontdooit. De vegetatie van een toendra bestaat als regel uit (korst)mossen en dwergstruiken.

Hoe zag ons land er toen uit? In deze tijd werden op de Veluwe de dekzanden afgezet en ontstonden de sneeuwsmeltwaterdalen en -waaiers. Smeltwater verzamelde zich tussen de ijsrand en de door het ijs gevormde stuwwal, brak op diverse plaatsen door de stuwwal heen en vormde daarbij diepe geulen. Onder aan de heuvel nam de stroomsnelheid van het water af en bezonk het grove materiaal als zand en grind. Op deze wijze ontstonden aan de voet van de doorbraakdalen waaievormige puinlichamen, de reeds eerder genoemde smeltwaterwaaiers.

De huidige Noordzee was tengevolge van fixatie van water in de glaciële ijskappen geheel drooggevallen en was tienduizenden jaren gewoon toendra of steppe, zodat veel dieren de "oversteek" konden maken. Hier heeft ook het reuzenhert gebruik van gemaakt, getuige de vele vondsten hiervan met name in Ierland.

De Veluwe was toen vergelijkbaar met de huidige toendra's, vegetatie was nagenoeg verdwenen. Grote oppervlakten waren dus onbedekt, zodat de poolwinden vrij spel hadden. Zand en stof werden over grote afstanden verplaatst. Deze periode heeft ca 60.000 jaar geduurd. Het klimaat was ruw en koud. Het ijs kwam nu echter niet verder dan Hamburg, zodat ons land niet aan een tweede ijsbedekking bloot stond. De bodem was echter wel opnieuw tot verscheidene meters diepte bevroren. Alleen in de zomer ontdooide de bovenlaag.

Er heersten sterke NW-winden en ons land was door dit barre klimaat praktisch onbewoonbaar. Vondsten die op menselijke aanwezigheid wijzen zijn uit deze periode dan ook nagenoeg niet aangetroffen.

Dierenwereld in het laat-Pleistoceen

Er leefde in die tijd wel een vrij gevarieerde dierenwereld, uiteraard aangepast aan het klimaat. Met uitzondering van het edelhert en het

wild zwijn komen deze dieren thans niet meer op de Veluwe voor. Sommige dieren trokken met de gletschers mee terug naar noordelijke streken, andere diersoorten zijn uitgestorven of door de mens uitgeroeid. Van deze dieren zijn echter veel fossiele overblijfselen gevonden, bijvoorbeeld bij baggerwerkzaamheden in zand- en grindgroeven. Op deze wijze zijn we goed geïnformeerd over hun vroegere aanwezigheid. Beenderen van het reuzenhert zijn o.a. gevonden in de voormalige Zuiderzee en in Zwolle bij de zandwinning in de Agnietenplas, zodat wij mogen aannemen dat de huidige Veluwe eveneens tot het leefgebied heeft behoord. Een interessante vondst van het reuzenhert is gedaan bij Deventer, waar een gedeelte werd opgegraven dat duidelijk door mensenhand was bewerkt.

Met de toendra's verdwenen de ijstijdreuzen uit Noordwest Europa, zoals reuzenhert, (wolharige) mammoet, wolharige neushoorn, steppevisent, oeros en steppepaard. Daarvoor in de plaats kwamen kleinere, bosbewonende soorten. Immers, onze streken raakten bedekt met wouden met berken en dennen als voornaamste boomsoorten. De naam Holland is immers niet voor niets afgeleid van "Holtland",

Afbeelding uit: *Nederland in het Ijstijdvak*
I.M. van der Vlerk 1950

*Afbeelding uit: Leven in de oertijd
prof. Z. V. Spinar*

al kun je je dit thans moeilijk meer voorstellen. Hier was geen plaats meer voor het reuzenhert met zijn enorme gewei.

In de bronstijd, d.i. zo'n 2000 jaar v. Chr., begon de rooibouw door de mens. Stukken bos werden toen platgebrand voor de aanleg van akkers of weidegronden. Langzaam maar zeker verdwenen de wouden uit het landschap om plaats te maken voor de heidevelden en zandverstuivingen. Zo zijn grafheuvels die uit die tijd dateren, uit heideplaggen opgebouwd. En hiermede zijn wij als kenners van het landschap van de Hoge Veluwe weer op bekend terrein aangekomen.

Usselolaag

Dat het milieu in ons land aan het einde van het Pleistoceen veranderde, blijkt uit bodemvondsten. Er heeft zich toen ook een geweldige ramp voorgedaan, een enorme brand. Men heeft dit geconstateerd aan bodemverkleuringen in het zand, dat sterk zwart en bruin gekleurd was door houtskoolresten. Deze verkleuring is het eerst gevonden in Usselo in Twente, vandaar de naam Usselolaag. Deze aaneensluitende laag is aangetroffen op diepten die variëerden van twee decimeter tot twee meter in alle zandige streken van Nederland. Maar ook buiten ons land in Duitsland trof

men deze laag aan, van Hamburg tot aan de Eiffel.

Vast staat dat ten tijde van deze brand ook vulkanische uitbarstingen in het Eifelgebergte hebben plaatsgevonden. De vurige lavastromen zijn misschien wel de oorzaak geweest van deze branden, maar hierover bestaat geen zekerheid.

Ouderdomsbepaling van fossielen

De C-14 methode, gebaseerd op radioactieve straling van houtskoolresten, wees uit dat genoemde brand omstreeks 10.000 v. Chr. heeft plaatsgevonden. Deze C-14 methode, in 1950 ontdekt door Willard Frank Libby die hiervoor de Nobelprijs kreeg, kan als volgt nader worden toegelicht. In de atmosfeer worden stikstofatomen gebombardeerd door kosmische stralen. Hierdoor ontstaan radioactieve koolstof-isotopen met het atoomgetal 14. Deze radioactieve koolstof verspreidt zich door de atmosfeer en wordt naast het normale C-12 koolstof-isotoop in de geldende atmosferische verhoudingen opgenomen in de weefsels van levende organismen.

Bij de dood houdt de toevoer van C-14 op en neemt het gehalte door radioactief verval geleidelijk af. Men heeft gemeten dat de radioactiviteit van koolstof met de helft afneemt in ca

5.700 jaar. Door de nog aanwezige hoeveelheid radioactieve koolstof in organische overblijfselen te meten, kan men te weten komen hoe lang geleden een organisme stierf. Deze methode kan in de praktijk goed worden toegepast op de perioden tot ca 30.000 jaar geleden. (NB : voor ouderdomsbepalingen van organismen die ouder zijn dan 30.000 jaar, maakt men van andere methoden gebruik).

Na deze algemene inleiding zal in het tweede deel van dit artikel het reuzenhert zelf nader worden belicht. Tevens zal getracht worden een antwoord te geven op de vraag of het reuzenhert en het edelhert elkaar wellicht ooit hebben ontmoet.
(wordt vervolgd)

J.G.Trapman
Gids op de Hoge Veluwe

TABEL TIJDVAK 75.000-10.000 VOOR CHR.

archeologie	jaren voor Chr.	geologie	klimaat	flora	fauna
PALEOLITHICUM	10.000	↓ ± 100.000 JAAR WEICHSELIIEN (WURM) ↓ ± 2.500.000 JAAR PLEISTOCENE ↓	koud	berken en dennen in open landschap	
	11.000		warmer	berken en dennen	reuzenhert mammoet
	12.000		koud	boomloos	wolharige neushoorn oeros steppenpaard
	13.000		warmer	berken in open landschap	steppenwisent wild zwijn edelhert eland rendier
	14.000		koud tot zeer koud	poolwoestijn dekzanden dekzandduinen	
	15.000				
	75.000				

MEDEDELINGEN VAN DE PENNINGMEESTER

Ledenbestand van onze Vereniging

Zoals in de vorige Schouw reeds aangekondigd, zal ik u thans nadere gegevens over ons ledenbestand verstrekken. Onderstaand treft u mijn bevindingen aan.

1. Aantal leden

Het aantal leden van onze vereniging ultimo 1995 bedroeg 2.057, waarvan 1.695 gewone leden, 332 leden voor het leven en 30 niet betalende leden. Tot deze laatste groep behoren VVV's, bibliotheken etc.

Uit gegevens in oude Schouwen blijkt dat wij in het jaar 1977 het grootste aantal leden hebben bereikt, t.w. 2.505. Daarna is dit aantal geleidelijk gedaald tot 2.057 ultimo 1995.

Het lidmaatschap voor het leven is in 1981 ingegaan en is in de loop der jaren gestegen van 18 in 1981 tot 332 ultimo 1995. Deze stijging is in belangrijke mate ten koste gegaan van het aantal gewone leden, die hun lidmaatschap hebben omgezet.

Van onze leden heeft iets minder dan de helft een jaarkaart voor Het Park, waaruit de grote affiniteit met Het Park blijkt.

2. Duur van het lidmaatschap

Van enkele leden is de duur van het lidmaatschap niet bekend, aangezien dit in het verleden in het ongerede is geraakt. Voorzover thans bekend is nog slechts één lid aanwezig uit het oudste jaar, t.w. 1951. De uitkomst is verder als volgt :

	aantal	%
1951 - 1960	31	1,5
1961 - 1970	94	4,6
1971 - 1980	577	28,0
1981 - 1990	691	33,6
1991 - 1995	629	30,6
onbekend	36	1,7
totaal	2.057	100,0

Uit dit overzicht blijkt dat ca 2/3e deel van onze huidige leden na het jaar 1980 lid is geworden van onze Vereniging.

Ongeveer 1/3e deel is nog maar relatief kort lid, namelijk 5 jaar of korter.

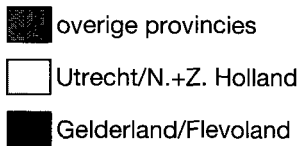
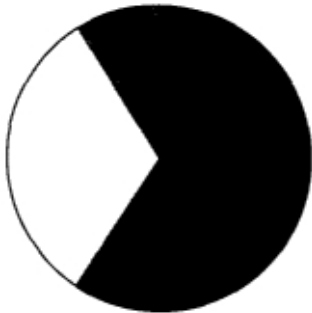
3. Woonplaats van onze leden

Aan de hand van de postcodes is een overzicht gemaakt van de geografische spreiding van ons ledenbestand per 31 maart 1996. De Vereniging telde toen inmiddels 2.098 leden. Uit het groot aantal leden dat in het bezit is van een jaarkaart kun je afleiden dat veel leden ook op een acceptabele afstand van Het Park woonachtig zijn en dit klopt dan ook als we dit gegevens eens nader bezien. Per provincie ontstaat dan het volgende beeld :

Provincie	aantal	%
Groningen	14	0,7
Friesland	18	0,8
Drente	16	0,8
Overijssel	45	2,1
Flevoland	10	0,5
Gelderland	1234	58,8
Utrecht	198	9,4
Noord-Holland	180	8,6
Zuid-Holland	291	13,9
Zeeland	16	0,8
Noord-Brabant	63	3,0
Limburg	13	0,6
TOTAAL	2098	100,0

Zoals verwacht wonen de meeste leden in de provincie Gelderland, waarbinnen de plaats Arnhem het hoogste scoort. Op grote afstand volgt de Randstad, terwijl de overige provincies slechts spaarzaam vertegenwoordigd zijn. Gecomprimeerd is de uitkomst als volgt samen te vatten :

WOONPLAATS

	aantal	%
Gelderland / Flevoland	1244	59,3
Utrecht, N.+ Z-Holland	669	31,9
Overige provincies	185	8,8
Totaal	2098	100,0

De conclusie luidt dat onze Vereniging een sterke regionale binding heeft. In 1994 is een enquête onder ca 2.000 bezoekers van Het Park gehouden. Daarbij is o.m. gebleken dat ongeveer 50% van deze bezoekers, d.i. inclusief verblijfstoeristen, afkomstig is van een woon- / verblijfsadres binnen 30 kilometer van Het Park gelegen, hetgeen in overeenstemming is met de uitkomst van ons eigen onderzoek.

4. Leeftijd van onze leden

Zoals bekend heb ik u bij de invulling van de accept-giro voor dit jaar verzocht om uw leeftijd te vermelden op de daartoe aangegeven plaats. Dit was uiteraard alleen op de gewone leden van toepassing, want de overige leden hebben geen accept-giro ontvangen.

Van de 1.695 gewone leden hebben ultimo

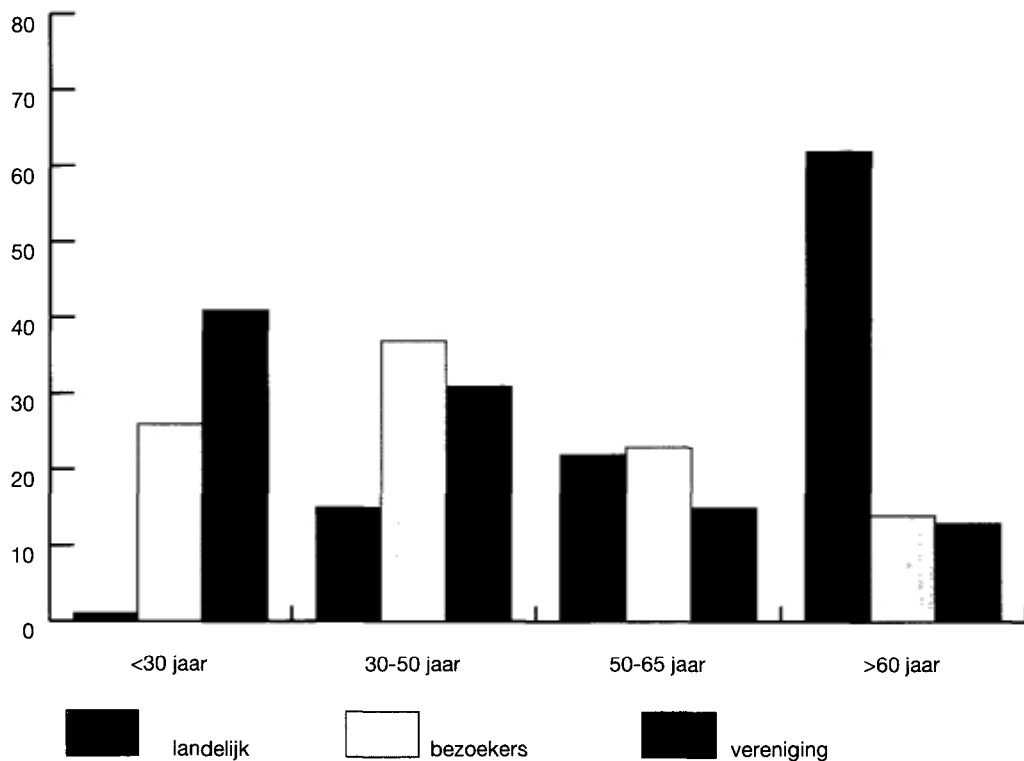
maart 1996 in totaal 947 leden aan deze oproep gevolg gegeven. Dit is ca 56%. De gemiddelde leeftijd van deze leden is 65 jaar en 9 maanden. Verondersteld mag worden dat de uitkomst hiervan representatief is voor het totale ledenbestand van onze Vereniging. Als we deze uitkomst indelen in leeftijdsklassen, kan het volgende overzicht worden verkregen :

Leeftijd	Aantal	%
0-20	0	0,0
20-30	11	1,2
30-40	40	4,2
40-50	101	10,7
50-60	114	12,0
60-65	90	9,5
65-70	156	16,5
70-80	312	32,9
80-90	112	11,8
ouder dan 90	11	1,2
TOTAAL	947	100,0

Uit dit overzicht blijkt dat de leeftijdsklasse met de meeste leden die van 70-80 jaar is, terwijl er helaas geen leden jonger dan 20 jaar aanwezig zijn. In de hoogste leeftijdsklasse hebben 2 leden de leeftijd van 92 jaar bereikt. De overige leden zijn 90 jaar.

Uit dit overzicht blijkt verder dat 591 leden van de in totaal 947 leden die hebben gereageerd, op 1 januari j.l. de leeftijd van 65 jaar hebben bereikt (d.i. 62%). Verlagen we deze leeftijdsgrens naar 50 jaar, dan blijkt dat maar liefst 795 leden deze leeftijd hebben bereikt (d.i. 84%). Het aantal jongeren beneden de 30 jaar is zeer gering (1,2%)

Uit de eerder genoemde enquête onder de bezoekers van Het Park is ook de leeftijd van deze bezoekers vergeleken met de landelijke gegevens volgens CBS. Vergelijkt men de uitkomst van onze eigen enquête met die van Het Park, dan verkrijgt men het volgende diagram :

Uitgedrukt in % zijn deze uitkomsten :

Jaren	Vereniging	Bezoekers	Landelijk
0-30	1	26	41
30-50	15	37	31
50-65	22	23	15
65 +	62	14	13
Totaal	100	100	100

Geconcludeerd kan worden dat de jongere leden van onze Vereniging sterk ondervertegenwoordigd zijn t.o.v. de bezoekers van Het Park en het landelijk gemiddelde, terwijl de leden van 65 jaar en ouder sterk oververtegenwoordigd zijn.

5. Resumé

In het voorjaar van 1996 is het ledenbestand van onze vereniging nader geanalyseerd. Hierbij is veel dank verschuldigd aan mevr. J. Verweij-van Bergen Henegouwen, die alle onderzochte gegevens in haar ledenadministratie heeft verwerkt.

Deze gegevens betreffen de duur van het lidmaatschap, alsmede de woonplaats en de leeftijd van onze leden. Dit laatste gegeven was tot voor kort niet bekend.

Ten aanzien van de duur van het lidmaatschap is gebleken dat de meerderheid van onze huidige leden na het jaar 1980 lid is geworden van onze Vereniging. Ongeveer 30% van onze

leden is pas na het jaar 1990 lid geworden. In combinatie met de huidige leeftijd kan worden geconcludeerd dat deze leden bij aanvang van hun lidmaatschap voor het merendeel ouder dan 50 jaar waren.

Voorts is bekend dat ongeveer de helft van onze leden in het bezit is van een jaarkaart voor Het Park, waaruit de grote affiniteit met Het Park blijkt. In 1995 hadden in totaal ca 7.300 bezoekers een jaarkaart in hun bezit, zodat hier wellicht sprake is van een potentiële groei-markt voor nieuwe leden.

Met betrekking tot de woonplaats is de uitkomst dat bijna 60% van onze leden in de provincie Gelderland woont, waarvan de meerderheid in de nabije omgeving van Het Park.

Resteert de leeftijd van onze leden. Ons vermoeden dat deze leeftijd hoog tot zeer hoog is, is bewaarheid. De gemiddelde leeftijd bedraagt ruim 65 jaar, een leeftijd waarop men als regel niet meer daadwerkelijk aan het arbeidsproces in onze maatschappij deelneemt. Als we deze uitkomst vergelijken met de bezoekers van Het Park en de totale bevolking van ons land, dan blijven de jongeren ver achter en zijn de ouderen sterk oververtegenwoordigd. Kennelijk zijn we er tot op heden niet in geslaagd voor jongeren een attractieve Vereniging te zijn, dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Natuurmonumenten en het Wereldnatuurfonds. De vraag rijst daarbij overigens of dit wel zo erg is en wij ons niet op de doelgroep van 50 jaar en ouder moeten richten.

6. Toekomst van onze Vereniging

Het bestuur van onze Vereniging is reeds enige tijd voornemens een nieuwe ledenwerfactie te gaan houden. In april van dit jaar heeft daartoe een eerste overleg plaatsgevonden met de directie van Het Park, teneinde gezamenlijk de uitgangspunten te formuleren die tot een succesvolle actie moeten leiden. Zonder de aanwezigheid van Het Park heeft onze Vereniging als zodanig immers geen bestaansrecht. De uit-

komsten zoals in dit artikel nader aan u uiteen zijn gezet worden daarbij uiteraard nader bestudeerd. De leuze "stilstand is achteruitgang" is ook op onze Vereniging van toepassing, zeker indien we de huidige leeftijdsopbouw bezien. Het behoeft derhalve geen nader betoog dat deze actie noodzakelijk is, willen we ook in de toekomst een gezonde Vereniging blijven met voldoende draagkracht.

De ledenwerfactie zal dit jaar van start gaan en in 1998, het jaar waarin onze Vereniging haar 50-jarig bestaan hoopt te vieren, worden afgerond. Over het verdere verloop zult u de komende tijd nader worden geïnformeerd. Mocht u in deze suggesties hebben of bent u bereid zelf uw bijdrage, in welke vorm dan ook, aan deze actie te verlenen, dan stelt het bestuur het gaarne op prijs dit nader van u te vernemen.

Legaat

In april van dit jaar ontving onze Vereniging in dank een bedrag groot Fl. 5.250 uit de nalatenschap van mevr. H. van Es, laatstelijk woonachtig in "Het Dorp" bij Arnhem. Mevrouw Van Es heeft tijdens haar leven altijd met volle teugen genoten van al het schoons dat Het Park haar bezoekers heeft te bieden, de laatste jaren in haar rolstoel onder begeleiding van de heer M. Spaans uit Scheveningen, die met de afwikkeling van haar nalatenschap was belast. Het bestuur heeft besloten het legaat aan het Bomenfonds te doteren. Genoemd fonds heeft vervolgens de kosten die zijn gemoeid met het planten van een 70-tal berken op de limietscheiding Otterlo / Deelen, waarover u elders in dit nummer meer kunt lezen, uit dit legaat gefinancierd.

Verhoging contributie voor het leven

De algemene ledenvergadering heeft op 20 april j.l. besloten de contributie voor leden voor het leven te verhogen tot Fl. 350. Deze verhoging zal op 1 juli a.s. van kracht worden.

Nieuwerkerk a/d IJssel, april 1996
Jan Trapman RA
Penningmeester

Mededelingen Directie Park

Op 1 april is de verhuur van fietsen gestart achter de Koperen Kop. De huur voor fietsen zonder versnelling bedraagt fl. 6,-, met versnelling f. 9,- per dag. Indien fietsen van betere kwaliteit gewenst zijn of wanneer bezoekers lange tijd over een fiets willen beschikken, dan verdient het aanbeveling een fiets te huren. De witte fietsen blijven ook in gebruik en zijn geschikt voor een korte rondrit of om het centrum te bereiken, maar ze kunnen niet op slot.

Het Park is bezig met plannen voor de herinrichting van het centrum, het autovrijmaken van het Marchantplein en ontsluiting vanaf de noordzijde; bezwaren tegen het huidige plein: het autoverkeer over het plein, de ongezellige, stedelijke inrichting en de slechte groeiomstandigheden van de bomen, waarvan de kronen het zicht wegnemen op de gebouwen. Het plein moet publieksvriendelijker worden en een meer parkachtig uiterlijk krijgen.

Verder zijn er plannen voor vernieuwing van de Aanschouw, de expositie is sterk verouderd. Het zal geen complete nieuwbouw worden, maar verbouw van het Bezoekerscentrum met modernisering van de expositie.

Voorts is er overleg met betrekking tot het O.B.N., Overlevingsplan Bos- en Natuurbeheer. De natuur wordt door vier zaken bedreigd: vermesting, verdroging, verzuring en versnippering. De overheid wil projecten subsidiëren om deze gevaren tegen te gaan, b.v. door het plaggen van heidegebieden, het omvormen van bossen etc. Alle projecten worden besproken in regulier overleg.

Op 27 maart zijn in de Koperen Kop de resultaten openbaar gemaakt van het tijd-ruimte onderzoek, waarin de onderzoekers van de Landbouw Universiteit Wageningen hebben nagegaan hoe het gebruik van de infrastructuur in Het Park is geweest. Voorlopige conclusie: over het algemeen zijn de bezoekers tevreden over Het Park. Wel viel op dat in het seizoen ongeveer 50% van het aantal fietsers de fiets-

paden in het midden van Het Park te druk vindt. Naar aanleiding van de conclusies zal er nagedacht worden over het nemen van concrete maatregelen.

De LUW doet onderzoek naar de verspreiding van het wild over Het Park na opheffing van de tussenrasters en naar de invloed van het wild op de vegetaties. Het onderzoek is nog gaande. Uit een eerste voortgangsrapportage blijkt het volgende: in de verspreiding van reeën is geen verandering opgetreden: deze dieren leefden voorheen ook in het gehele Park; de moeflons blijven veelal in de oude Wildbaan; vele herten zijn te vinden in Landgoed Hoenderloo en op de Kemperberg. Invloed op de vegetatie: de eerste voorzichtige conclusies wijzen er op dat reeën alleen niet in staat zijn de natuurlijke bosverjonging tegen te gaan; bij een hoge hertenstand wordt een natuurlijke verjonging van loofboomsoorten wel belemmerd; onder invloed van het wild lijkt het bos zicht te ontwikkelen in de richting van naaldbos en niet van loofbos.

Er komt weer een kinderbos. Ede heeft 100.000 inwoners. Naar aanleiding daarvan worden er opnieuw bomen in Het Park geplant. Er is op 1 juni een manifestatie 'Ede uit in de kunst'. De Vrienden kunnen zich wellicht daarbij presenteren.

De Airshow Europa heeft ons ook beziggehouden. De overheid streeft er naar van de Veluwe een natuurgebied te maken en de burgers aan vele regels te binden en dan komt er plotseling een airshow met geweldig veel lawaai en overlast. Er is een briefwisseling geweest met de omliggende gemeenten. Ook Natuurmonumenten, het Geldersch Landschap en de Milieufederatie hebben geprotesteerd. Tot vreugde van velen die van rust houden is de airshow voorlopig uitgesteld.

Bram Haak

lid van de redactie

vereniging 'vrienden van de hoge veluwe'

Uit de Statuten:

Artikel 3:

1. De vereniging heeft primair ten doel het vergroten van de belangstelling voor Het Nationale Park "De Hoge Veluwe" (hierna te noemen: Het Park) en het desgevraagd bijstaan van de Stichting genaamd "Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe" (hierna te noemen: Het Park). Verder heeft de vereniging ten doel het desgevraagd bijstaan van het Stichting Kröller-Müller Museum (hierna te noemen: het Museum).
2. De vereniging tracht dit doel onder meer te bereiken door:
 - a. jaarlijks één of meer Hoge Veluwe-dagen en/of andere manifestaties te organiseren;
 - b. werkgroepen te vormen tot het bestuderen van flora, fauna, geschiedenis en andere onderwerpen Het Park en het Museum betreffend;
 - c. werkgroepen te vormen tot het op verzoek van Het Park en/of Museum door vrijwilligers verrichten van werkzaamheden;
 - d. publicaties doen verschijnen alsmede het verzorgen van voorlichting en rondleidingen;
- e. al wat verder kan bijdragen tot het in artikel 3.1 genoemde doel (mits niet tredend in de bevoegdheden van Het Park en/of het Museum), met name door het aankweken van een band onder hen, die belangstelling koesteren voor Het Park en/of het Museum.

Bestuur:

W.H. Borst	- erevoorzitter
Mr. J. Drijber	- erevoorzitter
Ir. M.J. Hijink	- voorzitter
Dr. A.C. Haak	- secretaris
	Nevenlandsehof 16, 7312EX Apeldoorn, tel:055-3558912
J.G. Trapman RA	- penningmeester
	Groenendijk 271, 2911BB Nieuwerkerk AD IJssel, tel: 0180-319878
H. van Tuil	- vice-voorzitter
Mr. W. Blanken	- burgemeester van Ede
Mr. H.J.E. Bruins Slot	- burgemeester van Apeldoorn
A.J.M. Barendrecht	
M. Drijer	
H.H.M. Grool-Dohle	
P.B. Hofman	
C. Hoogendijk	
M. Pronk	
C. van Rijswijk	
Mr. P. Scholten	- burgemeester van Arnhem
M.T.M. Smeets	
J.L. Wetsteijn	
H. Wouda	

Adviseurs:

Ir. H.A. Bruning	- directeur Nationale Park De Hoge Veluwe
Dr. E.J. van Straaten	- directeur Kröller Müller Museum

Bomenfonds Hoge Veluwe: postgiro 3534903

De minimum-contributie bedraagt f 30,-. Lidmaatschap voor het leven f 350,-. Organisaties en verenigingen kunnen als zodanig lid worden voor tenminste f. 30,- per jaar. 'De Schouw' wordt U gratis toegezonden. De leden ontvangen jaarlijks een accept-girokaart ter voldoening van de contributie. Het verenigingsjaar is gelijk aan het kalenderjaar. Het lidmaatschap van de vereniging geeft geen recht op gratis toegang tot het Park.

Aanmeldingen, adreswijzigingen e.d.:

Ledenadministratie Vereniging Vrienden van de Hoge Veluwe, Mevrouw J.A. Verweij-van Bergen Henegouwen, Rogakker 22, 6741 ER Lunteren, tel: 0318-483406.
Postgiro 951993 t.n.v. Vereniging Vrienden v.d. Hoge Veluwe.

- 6 juli THEMADAG: Nachtvinders door
Nely Honig
- 31 aug. ZOMER HOGE VELUWEDAG
drs. J.H. Frijlink
Wolven en Vossen
(Nat. Park Algonquin)
- 26 okt. HERFST HOGE VELUWEDAG
De gebr. Eggenhuizen met
Faunawerkgroep
Niet kijken, maar zien
- 16 nov. THEMADAG: Geologie en geomorfologie van het
Park
dhr. J.C.L. van Doorn
- 31 dec. OUDEJAARSWANDELING